

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

МИКОЛА ВЕТЕШ

*УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ВІПІЧИЗНЯНИХ І
ЗАРУБІЖНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ*

Методичні рекомендації для аспірантів
Ужгородського національного університету

Ужгород 2022

УДК 323 (031)
ББК Ф4я20
В 26

Вегеш М. Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах / Видання друге, змінене і доповнене. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. 65 с.

У навчально-методичному посібнику вміщено робочу програму навчальної дисципліни «**Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах**» для здобувачів ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) галузі знань **05 Соціальні та поведінкові науки** спеціальності **052 Політологія** освітньої програми Політологія / Political Science.

До навчально-методичного посібника також включені плани семінарських занять, питання для самоперевірки засвоєних знань та самостійної роботи.

Рецензенти:

Асланов Стеллас Антипович, доктор політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Буркало Валентин Васильович, кандидат філософських наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Відповідальний за випуск:

Петрінко Віктор Степанович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рекомендовано до друку на засіданні
кафедри політології і державного управління ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
(Протокол № 13 від 13 червня 2022 року)

Схвалено науково-методичною комісією факультету суспільних наук
(Протокол № 8 від 7 червня 2022 року)

© Вегеш М.М., 2022

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування Показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма Навчання	Заочна форма Навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	1-ий	1-ий
Кількість модулів –	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: 1 аудиторних – 48 самостійної роботи здобувача – 72	1-ий	1-ий
	Лекції:	
	28	10
	Практичні (семінарські):	
	20	4
Вид підсумкового контролю: залік	Лабораторні:	
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	72	106

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою навчальної дисципліни «Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах» є вивчення деяких вітчизняних і зарубіжних концепцій української геополітики з найдавніших часів до сьогодення. Здобувач ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) повинен **знати**: програмний матеріал дисципліни; геополітичні дослідження вітчизняних вчених; основні концепції зарубіжних геополітичних шкіл; фундаментальні геополітичні праці про місце і роль України у сучасних міжнародних відносинах; тенденції розвитку сучасної геополітики та сучасного міжнародного процесу; місце України у процесах європейської інтеграції, євроінтеграційні перспективи України; історію становлення і розвитку відносин України із країнами Центральної та Східної Європи, США тощо. Здобувач повинен **вміти**: об'єктивно і критично аналізувати основні світові геополітичні концепції та доктрини; характеризувати і визначати концептуальні основи зовнішньої політики України; визначати магістральні напрями зовнішньої політики України на сучасному етапі; характеризувати європейську та євроатлантичну парадигму української політики; давати оцінку стану відносин України з державами Центральної і Східної Європи, США і Канади; синтезувати та узагальнювати складові і напрями української геостратегії; аналізувати основні етапи та еволюцію геополітичного курсу України після проголошення незалежності.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню для здобувачів ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) таких компетентностей:

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню для здобувачів ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) таких компетентностей:

1) загальні компетентності:

- **ЗК-1.** Знання предметної області та розуміння професійної діяльності.
- **ЗК-4.** Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- **ЗК-6.** Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- **ЗК-7.** Вміння виявляти, ставити та розв'язувати проблеми.

2) фахові компетентності:

- **ФК-1.** Комплексне розуміння природи та значення політики як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання, включаючи розвиток уявлень про політику та її сучасні інтерпретації.
- **ФК-2.** Поглиблене знання нормативної та позитивної політичної теорії, політичного аналізу, порівняльної та прикладної політології та володіння категорійно-понятійним та аналітично-дослідницьким апаратом сучасної світової політичної науки.
- **ФК-3.** Комплексне розуміння принципів функціонування та закономірностей розвитку влади та публічної політики, політичних інститутів та процесів, політичної поведінки, політичної культури та ідеології, світової політики та політики окремих країн та регіонів.
- **ФК-4.** Комплексне застосування широкого спектру політологічних понять, теорій і методів до аналізу владно-політичних відносин політичних акторів, інститутів та ідей відповідно до певного історичного або сучасного контексту.
- **ФК-5.** Комплексне розуміння особливостей реалізації влади у різних політичних системах та застосування широкого спектру політологічних теорій, концептів і методів для аналізу політики на місцевому, національному та міжнародному рівні.

Крім того, вивчення вказаної вибіркової навчальної дисципліни дозволить здобувачу ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) у подальшому орієнтуватися в проблематиці

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Політологія» (третього освітньо-наукового рівня вищої освіти), вивчення навчальної дисципліни «Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах» повинно забезпечити досягнення здобувачами ступеня вищої освіти: доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D) таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Комплексне розуміти природу та значення політики як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання, включаючи розвиток уявлень про політику та її сучасні інтерпретації.	ПРН-4
Знати на поглибленому рівні нормативну та позитивну політичну теорію, політичний аналіз, порівняльну та прикладну політологію та володіти категорійно-понятійним та аналітично-дослідницьким апаратом сучасної світової політичної науки.	ПРН-5
Комплексно розуміти принципи функціонування та закономірності розвитку влади та публічної політики, політичних інститутів та процесів, політичної поведінки, політичної культури та ідеології, світової політики та політики окремих країн та регіонів.	ПРН-6
Комплексно застосовувати широкий спектр політологічних понять, теорій і методів до аналізу владно-політичних відносин політичних акторів, інститутів та ідей відповідно до певного історичного або сучасного контексту.	ПРН-7
Комплексно розуміти особливості реалізації влади у різних політичних системах та використовувати сучасні політологічні теорії, концепти та методи аналізу політики на місцевому, національному та міжнародному рівні.	ПРН-8

4. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є:

- залік;
- письмове тестування;
- аналітичне есе;
- аналітичний реферат;
- презентація результатів виконаної індивідуальної роботи студента.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: виступ на семінарських заняттях, написання аналітичного есе, письмове тестування з теми.

Форма модульного контролю: письмова контрольна робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний залік.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання	Години
Тема 1	2
Тема 2	4
Тема 3	4
Тема 4	4
Тема 5	4
Тема 6	4
Тема 7	4
Тема 8	4
Тема 9	4
Тема 10	4
Тема 11	4
Тема 12	4
Тема 13	2
Тема 14	2
Самостійна робота	50
Разом	100

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	10	20
Письмове тестування при тематичному оцінюванні	1	10
Есе	1	10
Реферат	1	10
Самостійна робота	1	50
Разом		100

Критерії оцінювання самостійної роботи

Мінімальний поріг для допуску до самостійної роботи становить 10 балів. Самостійна робота складається з трьох запитань описово-аналітичного характеру.

Перше запитання покликане оцінити знання з тематичної проблематики навчального курсу, яка надавалася на лекціях і обговорювалася на семінарських заняттях. Залежно від обсягу, послідовності викладу і орієнтуванні у тематичному матеріалі, перше запитання самостійної роботи максимально може бути оцінене у 10 балів.

Друге запитання має на меті оцінити розуміння основних тенденцій розвитку геополітичних процесів в Україні. Залежно від послідовності викладу і орієнтуванні у тематичному матеріалі, друге запитання самостійної роботи максимально може бути оцінене у 15 балів.

Третє питання самостійної роботи має творчо-аналітичний характер. Залежно від обґрунтованості аргументів і суб'єктивних висновків здобувача з визначеної проблематики, третє запитання самостійної роботи максимально може бути оцінене у 25 балів.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Відповідно до «*Положення про порядок та методичку проведення семестрових (курсівих) екзаменів і заліків в Ужгородському національному університеті*» (затверджено Наказом Ректора ДВНЗ «УжНУ» № 698/01-17 від 08.05.2015 р.), знання здобувачів оцінюється як з теоретичної, так і з практичної підготовки за такими критеріями:

оцінку «відмінно» (90-100 балів, А) заслуговує здобувач, який:

- всебічно і глибоко володіє навчально-програмовим матеріалом;
- вміє самостійно виконувати завдання, передбачені програмою, використовує набуті знання і вміння у нестандартних ситуаціях;
- засвоїв основну і ознайомлений з додатковою літературою, яка рекомендована програмою;
- засвоїв взаємозв'язок основних понять дисципліни та усвідомлює їх значення для професії, яку він набуває;
- вільно висловлює власні думки, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особистісну позицію;
- самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, виявив творчі здібності і використовує їх при вивченні навчально-програмового матеріалу, проявив нахил до наукової роботи.

оцінку « добре» (82-89 балів, В) – заслуговує здобувач, який:

- повністю опанував і вільно (самостійно) володіє навчально-програмовим матеріалом, в тому числі застосовує його на практиці, має системні знання в достатньому обсязі відповідно до навчально-програмового матеріалу, аргументовано використовує їх у різних ситуаціях;
- має здатність до самостійного пошуку інформації, а також до аналізу, постановки і розв'язування проблем професійного спрямування;
- під час відповіді допустив деякі неточності, які самостійно виправив, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу;

оцінку «добре» (74-81 бал, С) заслуговує здобувач, який:

- в цілому навчальну програму засвоїв, але відповідає на екзамені з певною кількістю помилок;
- вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, в цілому самостійно застосовувати на практиці, контролювати власну діяльність;
- опанував навчально-програмовий матеріал, успішно виконав завдання, передбачені програмою, засвоїв основну літературу, яка рекомендована програмою;

оцінку «задовільно» (64-73 бали, D) – заслуговує здобувач, який:

- знає основний навчально-програмовий матеріал в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії;
- виконує завдання непогано, але зі значною кількістю помилок;
- ознайомлений з основною літературою, яка рекомендована програмою;
- допускає на заняттях чи екзамені помилки при виконанні завдань, але під керівництвом викладача знаходить шляхи їх усунення.

оцінку «задовільно» (60-63 бали, E) – заслуговує здобувач, який:

- володіє основним навчально-програмовим матеріалом в обов'язі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії, а виконання завдань задовольняє мінімальні критерії. Знання мають репродуктивний характер.

оцінка «незадовільно» (35-59 балів, FX) – виставляється здобувачу, який:

виявив суттєві прогалини в знаннях основного програмового матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань.

оцінка «незадовільно» (35 балів, F) – виставляється здобувачу, який:

- володіє навчальним матеріалом тільки на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів або не володіє зовсім;

- допускає грубі помилки при виконанні завдань, передбачених програмою;

- не може продовжувати навчання і не готовий до професійної діяльності після закінчення університету без повторного вивчення даної дисципліни.

При виставленні оцінки враховуються результати навчальної роботи здобувача протягом семестру.

Таблиця відповідності оцінок за різними шкалами

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		Диференційована	недиференційована
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	незараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	незараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5.1. Зміст навчальної дисципліни

Тема 1. ГЕОПОЛІТИКА ЯК НАУКА. ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ГЕОПОЛІТИКИ

Поняття і сутність геополітики. Причини і час появи геополітики. Ставлення до геополітики у Радянському Союзі. Рудольф Челлен про сутність поняття «геополітика» (1916 р.). Розуміння геополітики Фрідріхом Ратцелем у «Політичній географії». Відмінність геополітики від політичної географії. Визначення геополітики Карлом Хаусхофером у журналі «Zeitschrift für Geopolitik». Геополітичні епохи (силові поля). Фактори силових полів. Основні закони геополітики. Закон фундаментального дуалізму. Телурократія (сухопутна могутність або Континент, Суша). Таласократія (морська могутність або Море). Закон посилення фактору простору в людській історії. Закон синтезу суші та моря. Зміст концепції рубіжної комунікації Володимира Дергачова. Система «Море – Берегова зона («Rimland») – Континент («Heartland»). Категорії геополітики. Два види категорій. Контроль над простором. Методи і функції геополітичної науки. Три групи методів: 1) загальнонаукові; 2) логічні; 3) емпіричні. Функції геополітики: гносеологічна, прогностична,

управлінська, ідеологічна. Складові геополітики. Концепції географічного детермінізму. Воєнно-стратегічні теорії. Теорії цивілізацій.

Тема 2. НІМЕЦЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРО УКРАЇНУ

Біогеографічна концепція держави Ф.Ратцеля (1844-1904). Геополітична концепція Середньої Європи Фрідріха Науманна (1860-1919). Праця «Середня Європа» (1915). Витоки ідеї серединності Німеччини. Головна лінія роботи Ф. Науманна. Поняття «економічна тюрма». Поділ країн Центральної Європи: провідні та нейтральні. Місце і роль України у європейському співтоваристві.

Українське питання в німецькій теоретичній геополітиці. Макс Вебер (1864-1920) про українську проблему в Європі. Проблема насильства і держави у праці «Політика як покликання і фах» (1919). Політика вільного об'єднання Середньої Європи. Ідея незалежної України у М. Вебера. Рух «Середня Європа» і німецько-слов'янсько-південносхідноєвропейська федерація. Еволюція поглядів М.Вебера у розумінні українського питання. Протилежність українського та російського менталітету в оцінці М.Вебера. Бачення української проблеми в Акселя Шмідта. «Німецько-українське товариство» і часопис «Україна». Праця А.Шмідта «Україна. Країна майбутнього» (1939). Аналіз подій від Київської Русі до червня 1939 р. Оцінка подій періоду Карпатської України.

Теорія «континентального блоку» Карла Гаусгофера (1869-1946). «Велика Японія» (1913), «Кордони в їх географічному і політичному значенні» (1927), «Панідеї в геополітиці» (1931), «Статус-кво й оновлення світу» (1939), «Континентальний блок» (1939), «Геополітика Тихого океану», «Японська імперія в її географічному розвитку», «Світова політика сьогодні». Створення і видання журналу «Zeitschrift für Geopolitik» (1924-1941). Німеччина і Росія – ядро Євразійського союзу (можливість приєднання Японії і Китаю). Україна як складова частина СРСР в геополітичній концепції К. Гаусгофера.

Геополітична концепція Карла Шмітта. «Політична теологія» (1922), «Поняття політичного» (1927), «Порядок великих просторів у праві народів, із заборонаю на інтервенцію для чужих просторів сил» (1939), «Земля і море» (1942), «Номос Землі» (1950), «Планетарна напруженість між Сходом і Заходом та протистояння Землі і Моря» (1959).

Геополітичні погляди Юргена Габермаса. «Розколотий Захід». Юрген Габермас про європейські перспективи України у передмові до книги «Залучення іншого: Студії з політичної теорії» (2006). Ю. Габермас про ситуацію в Європейському Союзі та перспективи України: брак демократії – не специфічно українська проблема, вона характерна для всього українського простору; не поставлена крапка в національно-державному проекті України, становленні стійкої політичної нації; проблема солідарності та браку соціальних інститутів, розрив між громадськістю та політичними елітами в Україні.

Мартін Єрабек про німецько-східноєвропейські відносини і проблему східного розширення ЄС. Карл Шльогель про важливість координації зусиль між Німеччиною і країнами Східної Європи з метою поширення зони миру, процвітання і стабільності. Праця К. Шльогеля «Український виклик. Відкриття європейської країни». Аналіз відомим німецьким славістом історичного значення для європейської ментальності Помаранчевої революції та революції гідності. Проблематика домінування Росії у загальному баченні Східної Європи німецькою політичною елітою (Андреас Умланд). Україна – своєрідний тимчасовий «вакуум влади» між ЄС і Російською Федерацією (В. Шнайдер-Детерс). К.-Г. Вельманн про «активну європейську політику щодо України». М. Заппер і А. В. Вендланд про незнання європейцями сучасної України (аналіз подій після революції гідності та під час українсько-російського збройного протистояння). Праця Г. Гаусманна «Україна і Європа в німецьких політичних дебатах (2013-2015)». Сучасна Україна в дослідженнях Х. Мауля, Г. Хельманна і Е. О. Сцемпіеля. Берлінська дослідна група Фонду Фрідріха Еберта про «нову європейську ідеальну модель».

Тема 3. АНГЛІЙСЬКА ШКОЛА ГЕОПОЛІТИКИ І УКРАЇНА

Геополітична теорія Гелфорда Макіндера (1861-1947). «Британія і Британські моря» (1902), доповідь «Географічна вісь історії» (1904), «Демократичні ідеали та реальність» (1919), «Кругла планета і завоювання світу» (1943). Визначальна роль простору. Поняття «центрального» в теорії Г. Макіндера. Стратегічне розташування Росії. Україна в системі геополітичних координат. Геополітична модель світу. Планетарне значення Євразійського континенту. «Серце світу» або Гартленд (Heartland) як «осьовий регіон» світового панування. Території виділені Г. Макіндером до «осьового регіону». «Великий внутрішній півмісяць» або Рімленд (Rimland). «Зовнішній півмісяць» як Світовий острів. Ідея геополітичного дуалізму: зіткнення телурократії і таласократії.

Геополітичні концепції «Нової Європи» і «циклів гегемонії». Проект «Нової Європи» Р. Сетон-Вотсона. Співпраця Р. Сетон-Вотсона з Т. Г. Масариком. Створення незалежних держав у Європі з розпадом імперій – умова, що відповідає інтересам Старого Світу. Підтримка слов'янської незалежності. Проблеми незалежності України у поглядах Р. Сетон-Вотсона. Сутність концепції «циклів гегемонії» Пітера Тейлора. Геополітика націй Р. Купера. Праця «Розлом націй. Порядок і хаос ХХІ ст.». Три типи держав: псевдодержави, модерністські та держави добровільно обмеженого суверенітету. Місце Європи у сучасній світовій геополітиці. Захід як гарант світової стабільності. Консолідація Заходу. Західна «ідентичність» – елемент єдності членів атлантичного союзу. Принципи єднання. Відмінність європейської моделі ринкової економіки від американської як фактор посилення ідеологічного і культурного розколу між Європою й Америкою.

Геополітична концепція Майкла Геффернена. Європа: історична географія ідеї. Хто така Європа? Геополітика fin-de-siecle. Земля та влада: геополітика миру та війни. Європейський ідеал: єдина в розділенні, розділена в єдності. Ідеї Європи у ХХІ ст. Норман Дейвіс про поділену й неподільну Європу. Сучасні українсько-польські взаємини через призму минулої історії (Н. Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі).

Тема 4. АМЕРИКАНСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА І УКРАЇНА

Геополітична концепція Збігнева Бжезінського. Геополітична праця «Велика шахівниця» (1997). Євразія – світова шахівниця геополітичної гри за глобальне верховенство. Стратегія керування геополітичними інтересами. США як арбітр у справах Євразії. Глобальність американської гегемонії. Чотири вирішальні сфери глобальної влади: військова, економічна, технологічна, культурна. Риси нового міжнародного порядку під верховенством США. Підпорядкування інтересам США Євразії. Визначення З. Бжезінським американської геостратегії в Євразії. Характеристики країн групи «активних геостратегічних гравців» і групи «геостратегічні осі». «Відставний геополітичний гравець». Україна як новий і важливий простір на євразійській шахівниці (геополітична вісь). З. Бжезінський про роль України на просторах Євразії: Україна – новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію; без України Росія перестає бути євразійською імперією, а радше стала б переважно азіатською імперською державою; якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також із виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою, що охоплюватиме Європу і Азію; втрата Україною незалежності матиме негайні наслідки для Середньої Європи, перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи.

Цивілізаційна геополітика Самуеля Гантінгтона. Біографічні дані. Основні праці: стаття «Зіткнення цивілізацій?» (1993), книга «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку» (1996). Закінчення «холодної війни» і перетворення світової політики у багатополосну і поліцивілізаційну. Домінування культурних відмінностей. Національні

держави – головні суб'єкти світової геополітики. Посилення культурної детермінанти у поведінці держав. Визначення локальної політики як політики етнічної. Глобальна політика – це політика цивілізацій. Зіткнення цивілізацій, а не суперництво наддержав. Сутність чотирьох складових поліцивілізаційного підходу геополітичної схеми С. Гантінгтона. Зміст поняття «природа цивілізацій». Вісім цивілізацій: сінська, японська, індуїстська, ісламська, православна, західна, латиноамериканська, африканська. Три фази взаємовідносин між цивілізаціями. Умови формування нинішньої поліцивілізаційної системи. «Повстання проти Заходу». Аналіз термінів «універсальна цивілізація» і «давоська культура». Суть західної цивілізації. Три варіанти реакції не-західних суспільств на експансію Заходу. Дві точки зору вчених і С. Гантінгтона на Захід після закінчення «холодної війни». Три основні аспекти занепаду Заходу. Фактори аналізу С. Гантінгтоном процесу занепаду. Азіатський виклик східно-азіатських цивілізацій. Об'єднання народів і країн з подібними культурами. Спільність культури і цивілізації – чинник формування нових союзів і об'єднань. Тотожність політичних кордонів культурним. Культурні співтовариства. Лінії розлому між цивілізаціями – це лінії конфліктів у глобальній політиці. «Хто ви?». Культурна ідентичність країни. Чотири ступені економічної інтеграції. Культурна спільність як основа економічного співробітництва. Характеристика складових структури цивілізації: країни-учасниці; стержневі держави; країни-одинаки; розколоті країни; розірвані країни. Визначення кордонів Заходу. Росія й Україна в оцінці С. Гантінгтона.

Геополітична концепція Френсіса Фукуями. «Кінець історії й остання людина» (1992), «Довіра» (1995), «Великий розрив» (1999), «Наше постлюдське майбутнє. Наслідки біотехнологічної революції» (2002). Сутність поняття «кінець історії». Ядра-центри. Тріумф західної ліберальної демократії (наприкінці ХХст.) і доктрини індивідуальної свободи та суверенності народів. Значимість політичного лібералізму. Ф. Фукуяма про сучасне геополітичне становище України та перспективи майбутнього.

Генрі Кісінджер про американську зовнішню політику. Роберт Каган про роль США в новому світовому порядку та війни В. Путіна. Річард Куглер про національну безпеку в умовах глобалізації хаотичного світу. Доповідь Р. Куглера «Розширення НАТО. Російський фактор». Ідеї щодо руйнування Євразійського геополітичного простору і сприяння входження України до євроатлантичних структур.

Тема 5. СУЧАСНА ФРАНЦУЗЬКА, БЕЛЬГІЙСЬКА І НІДЕРЛАНДСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРО УКРАЇНУ

Теорія циркуляції, школа «внутрішньої геополітики» і гео економічний підхід у французькій теоретичній геополітиці. Геополітичні погляди Жана Готмана (1915-1994) в праці «Політика держав та їх географія» (1952). Геополітична течія «нові праві», «геополітична белетристика» та геополітика П. Галлуа і Б. Варюсфеля. Ален де Бенуа – засновник геополітичної течії «нові праві».

Сучасні французькі геополітичні концепції та місце в них України. Патріс Гурден про чинники, що призводять до слабкості України: незахищеність регіонів України з півдня; повна енергетична залежність від Росії промислових підприємств, розташованих перш за все у східній частині країни; застаріле обладнання та тісні зв'язки з Росією. Українська роль буферної зони – головна причина слабкості України. П. Гурден про негативний вплив на сучасне геополітичне становище України демографічного фактору: зменшення кількості населення; погіршення показника народжуваності; старіння населення; регіональна економічна нерівність; етнічна неоднорідність.

Паскаль Маршан про особливості формування території України, її населення, характер економічного розвитку, перспективи відносин з ЄС і Росією. Взаємозалежність української та російської економік та негативні наслідки українсько-російської політичної кризи. Александр дель Валь про українську кризу в контексті взаємин Україна – НАТО. Жан Бернар Пінатель і його праця «Україна в кризі, ключова країна для Європейської будівлі».

Сценарії для майбутнього розвитку України: інтеграція з ЄС; розділення; фінляндизація; зв'язуючи ланка Євразії. Невідповідність України критеріям ЄС: 1) політичні критерії: правова держава, стабільна демократична система та захист меншин; 2) економічні критерії: життєздатна ринкова економіка та дієздатність в умовах конкуренції всередині ЄС; 3) приведення національного законодавства у відповідність із загальноєвропейським. Ж. Ж. Вюжік про українську кризу та третій геополітичний шлях. Україна – зв'язуюча ланка в євразійському проєкті. «Відживлення демократії» Жана-Франсуа Ревеля. Геополітика Європи Мішеля Фуше. Дослідник про причини віддалення європейських перспектив України, про почуття «зрадженості» серед представників української еліти. Геополітичні погляди і «українське питання» у формулюванні Еммануеля Тодда.

Бельгійська геополітична думка. Геополітична концепція європейського «дисидента» Жана Тіріара (1922-1992). Застосування принципу «автаркії великих просторів» Ж.Тіріаром. «Європейська імперія» як протипага США. Теорія централізованої континентальної держави-нації. Науково-раціоналістична геополітика Робера Стойкерса. Журнали «Орієнтасьйон» і «Вулуар».

Нідерландська геополітична думка. Марсель Х. Ван Херпен і його праця «Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого» (2015). Корені російського імперіалізму: географічне положення; економічна система; сталі традиції експансії; свідома політика експансії, реалізована керівними елітами російської влади. Взаємозв'язок російського деспотизму і російського імперіалізму. Російські теорії легітимізації імперської експансії: православ'я, панславизм, комунізм. Симбіоз держави і церкви. Від панславизму до расизму. Використання національної пропаганди через лідерів. Нова ідеологічна тріада в Росії: православ'я, владна вертикаль, суверенна демократія. Великі проєкти Путіна: повернення до СРСР (від об'єднання держав до російсько-білоруського союзу); митний союз із політичним натхненням; ОДКБ – Варшавський договір у міні-версії; Шанхайська організація співробітництва – двосічний меч. Євразійський союз. Новий імперський проєкт Путіна. Спроби повернення України на орбіту російських впливів. Непродумана політика Б. Обама щодо Росії. Наслідки кризи в Україні для Польщі. Стратегічні цілі В. Путіна в Україні. Гібридна війна Російської Федерації проти України. М. Х. Ван Херпен про майбутні сценарії розвитку політичної ситуації в Україні: сценарій «Донбас»; сценарій «Новоросія»; сценарій «Новоросія плюс Придністров'я»; сценарій «Повний аншлюс». Недооцінка агресивності Росії в ЄС і США.

Тема 6. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ЄВРАЗІЙСТВА

Зародження і розвиток ідей євразійства. Головна тема євразійства. Принципи телурократії як геополітичне підґрунтя євразійства. Ідейні основи формування концепції євразійства. Визначення євразійства. Соціальне середовище появи євразійства. Час і місце формального народження євразійства. Засновники євразійського руху. Сутність євразійства: самобутність Росії-Євразії. Великий Євразійський степ і рубіжна комунікаційна функція. Поняття «кордону» в євразійській концепції боротьби Лісу і Степу. Термін «місце розвитку». Геополітичні ідеї князя Миколи Сергійовича Трубецького (1890-1938). Основні праці: «Європа і людство» (Софія, 1920), «Про туранський елемент у російській культурі (Берлін, 1925), «Ми та інші» (Берлін, 1925), «До проблеми російського самопізнання» (Софія, 1927), «Про істинний і неправдивий націоналізм», «Спадщина Чингісхана», «Російська проблема», «Погляд на російську історію не із Заходу, а зі Сходу». Сутність культурного перевороту ХХст.: криза і вичерпність західноєвропейської культури. Росія-Євразія. Спільність історичної долі євразійських народів. Велич постаті Чингісхана. Три традиції-умови єдності євразійського геополітичного простору середньовіччя. Розуміння націоналізму як істинного самопізнання («пізнай самого себе» і «будь самим собою»). Геополітичної ідеї Льва Платоновича Карсавіна (1882-1952) у праці «Схід, Захід і російська ідея» (1922). Теорія євразійства Георгія Володимировича Вернадського (1887-1973). Сторінки біографії. Праці:

«Нарис російської історії» (1927), «Дослідження історії Євразії», «Ланки російської історії». Визначення процесу створення Росії-Євразії. Періоди боротьби між «Лісом» і «Степом». Джерела становлення Московської держави. Модель євразійської держави Миколи Миколайовича Алексєєва (1879-1964). Сторінки біографії. Основні праці: «Російський народ і держава», «Євразійці і держава», «Сучасне становище науки про державу і її найблищі завдання», «Теорія держави» (1931). Уявлення про «ідеократичну державу». «Демократичність» євразійської державної моделі. «Держава правди». Фактори впливу на становлення російського правознавства. Три основні риси євразійської держави.

Геополітична концепція євразійства Петра Миколайовича Савицького (1895-1968). Сторінки біографії. Редагування «Русской мысли», «Евразийского вестника», «Евразийских хроник». Основні праці: «Степ і осідлість» (1922), «Євразійство» (1926), «Росія – особливий географічний світ» (1927), «Геополітичні нотатки про російську історію» (1927), «Про завдання кочівникознавства» (1928), «Місце розвиток російської промисловості» (1932), «Географічні та геополітичні основи євразійства». Єдність сфери «євразійства» і сфери слов'янофільства. Сутність витоків євразійської геополітичної концепції: відчуття континенту. Роль «татарщини» у процесі формування Росії-Євразії. Зміст поняття «місцерозвиток». Глобальний і локальний місце розвиток.Євразія як інтегральна форма місцерозвитків.

Ідеї євразійства в пасіонарній теорії етногенезу Льва Миколайовича Гумільова (1912-1992). Сторінки біографії. Основні праці: «Етногенез і біосфера Землі», «Стародавня Русь і Великий Степ», «Географія етносу в історичний період», «Кінець і знову початок», «Ритми Євразії» та інші. Зміст пасіонарності теорії етногенезу. Вибух етногенезу. Сутність поняття «пасіонарність». Хронологічний вимір пасіонарності і гомеостазу. Суперетнос. Спад пасіонарності. Фаза надлому етносу. Інерційна фаза. Критична точка пасіонарності. Фазовий перехід. Питання одного гігантського суперетносу. Етнічна домінанта певного конкретного суперетносу. Пасіонарний поштовх тюрко-слов'янського злиття. Сплав етносів і симбіоз Лісу і Степу. Концепція зміни поколінь. Етнос – маргінальне явище біосфери і соціосфери. Контактна зона «етнос – ландшафт». Людина-маргінал. Процеси етногенезу в Євразії (на сході, на заході, на півдні, на півночі). Відрив від ландшафту «місцерозвитку». Етнічна компліментарність. Позитивна компліментарність народів Давньої Русі і Великого степу. Негативна компліментарність. Головне завдання пасіонарної теорії етногенезу. Характеристика основних форм контактів етносів: 1) симбіоз (взаємовигідний); 2) ксенія (нейтральний); 3) химера (негативний). Кордони Євразійського мегаконтиненту. Три регіони Євразії: 1) Висока Азія (Монголія, Джунгарія, Тува, Забайкалля); 2) Південний район (Казахстан і Середня Азія); 3) Західний район (Східна Європа). Етнічний склад населення Євразії. Етнічне формування великоросів як союз Лісу і Степу. Симбіоз етносів. Монголо-татарська навала як джерело нового пасіонарного поштовху Давньої Русі. «Іго» як змішування крові. Монголи-християни. Причинно-наслідковий ланцюг етногенезу.

Сучасні неоевразійські геополітичні концепції. О. Дугін і концепція «російської цивілізації».

ТЕМА 7. БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Основні геополітичні вектори-орієнтири в громадсько-політичній думці України у першій половині ХІХ ст. Ідея створення вільної федерації слов'янських народів (Україна, Польща, Росія та інші слов'янські держави) у програмних документах «Товариства об'єднаних слов'ян». Геополітичні аспекти в діяльності «Малоросійського товариства» (В. Лукашевич, С. Кочубей, В. Тарновський, П. Капніст, І. Котляревський та ін.). Ідея слов'янської федерації в програмних документах і працях членів Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, Т. Шевченко, О. Навроцький, О. Маркович, П. Куліш). Слов'янофільська орієнтація як геополітичний вектор в працях І. Франка, Р. Лаценка і М. Грушевського. Геополітична думка в Україні другої половини ХІХ

ст. Західноєвропейська орієнтація М. Драгоманова. Обґрунтування ним необхідності зв'язків України і Росії із Західною Європою.

Геополітична ідея Чорноморсько-адриатичної федерації українців, чехів, словаків, сербів та хорватів у працях С. Шелухіна (1864-1938) і С. Томашівського (1875-1930). Ю. Липа та його концепція створення Чорноморсько-балтійської федерації з включенням до її складу Польщі, Литви, Білорусії та України. С. Рудницький про розширення суб'єктів Чорноморсько-балтійської федерації за рахунок Фінляндії, Латвії та Естонії. Близькосхідний аспект української геополітики (Балкани, Закавказзя, Персія та Азія) в концепції С. Рудницького. Центральноевропейський вектор української геополітики (Б. Крупницький). Концепція східно-західної «рівноваги» (І. Лисяк-Рудницький). Чорноморська орієнтація М. Грушевського. Геоцентричний вектор у геополітичній думці України. М. Міхновський (1873-1924), Л. Цегельський (1875-1951), В. Липинський (1882-1931) про другорядність зовнішнього фактору і акцент на внутрішні сили українського народу. В. Винниченко про розбудову української незалежної держави. Геополітичні аспекти в працях українських політиків націоналістичного спрямування (Д. Донцов, М. Сціборський, Є. Коновалець, Я. Барановський та ін.). М. Колодзінський про геополітичне становище Закарпаття напередодні Другої світової війни. Геополітичні мотиви в працях М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» та «Стратегічне положення Закарпаття».

Тема 8. СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

М. Дністрянський про геополітичні інтереси України на сучасному етапі: загрози геополітичним інтересам України та суперечливі реалії української геополітики; зрівноваження функцій державного кордону та оптимізація стосунків із сусідніми державами як напрямок реалізації стратегічних геополітичних інтересів України; перспективи вдосконалення державно-територіального устрою України в геополітичному контексті; пріоритети геокультурної та геоінформаційної політики України; регіональні проблеми утвердження в Україні національної ідеї та становлення політичної нації; демогеографічні та гео економічні виклики геополітичним інтересам України; зміцнення позицій України на міжнародній арені як імператив зовнішньої геополітики. Державна геоетнополітика України як засіб реалізації її національних інтересів та гармонізації етнополітичних взаємин. Праці М. Дністрянського «Геополітика», «Політична географія і геополітика», «Кордони України. Територіально-адміністративний устрій», «Україна в політико-географічному вимірі», «Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології».

Теоретичні й методологічні проблеми української геополітики в працях В. Дергачова: «Геополітика», «Геофілософія», «Гео економіка», «Глобалістика», «Географія: минуле, сучасне і майбутнє», «Світові держави», «Приречені на успіх», «Вільні економічні зони в сучасному світі», «Східна Європа», «Невідома Україна», «Ландшафти життя». Росія і Україна в сучасних умовах. «Цивілізаційна геополітика» В. Дергачова. Геостратегія України. Геополітичні, соціокультурні, конфесійні та гео економічні кордони багатовимірного комунікаційного простору – безцінні багатства України. Ф. Рудич, О. Дергачов, О. Заремба, Г. Зеленько, А. Кудряченко про теоретичний і прикладний аспекти сучасної української геополітики (держави Центральної та Східної Європи і Україна: аспекти політичних відносин; Україна і держави Центральної і Східної Європи: політичний та економічний виміри; держави Центральної і Східної Європи: соціокультурний вимір). Можливі сценарії геополітичного майбутнього України: залучення України до геополітичного співробітництва з Росією і через Росію; коливання між Сходом і Заходом; інтеграція в Європейський Союз паралельно з рівноправним партнерством Росії і України в економічній сфері та зближенням Росії з Європейським Союзом.

Г. Ситник про ключові елементи геополітичної доктрини України на сучасному етапі: моніторинг процесів, здатних створити загрози територіальній цілісності України; урахування національних інтересів у модернізації економіки; стабільність фінансової і

грошової системи України; створення раціональної стратегії зовнішньополітичної діяльності; впровадження та інвестування високих наукомістких технологій; розвиток можливостей виходу в аерокосмічний простір; зміцнення позиції України на ринку озброєнь та військової техніки; аналіз процесів, що сприяють виникненню або ліквідації регіональних конфліктів; боротьба з етнічним і релігійним екстремізмом. Дослідження проблематики військово-політичних аспектів у сучасній Україні (О. Бойко, Ю. Бураков, С. Власюк, С. Волощук, М. Гетьманчук, Ю. Гусар, У. Ільницька, Л. Климанська, А. Слюсаренко, Л. Шлемкевич та ін.). Комплекс дослідження геополітичних інтересів України у працях А. Гальчинського. Міжнародний порядок та місце в ньому України у праці В. Мадіссона і В. Шахова. О. Гарань про місце України в Європі.

М. Михальченко про місце України як лімітрофу: геополітичне розташування між НАТО і Росією; між країнами з переважно ринковою економікою Заходу та хаотичною російською економікою; між тоталітарним, моно ідеологічним, лжеморальним минулим і невизначеним майбутнім. Ю. Павленко про місце України в історії світової цивілізації. М. Кулініч про визначення власних геополітичних орієнтирів у новому геополітичному просторі. О. Василевський та М. Гончар про актуальні проблеми української геополітики: гуманітарний чинник геополітичних орієнтацій як регіональної держави; Україна як об'єкт впливу геополітичних векторів; південно-східний напрям української геополітики; взаємовідносини з країнами Центральної Європи. «Українська Понтида (Геополітичні виміри сучасної України)» О. Багана. В. Косевцов про основні завдання геостратегії України на сучасному етапі. Дослідження різноманітних аспектів української геополітики в працях В. Смолянюка, В. Кирика, Ж. Панченка, П. Черника, О. Бірюкової, С. Василенка, М. Шевченка, А. Луценка, Ю. Шмаленка, М. Пендюри, В. Вдовенка, Р. Клочко, О. Воронова, О. Яхно, О. Снігир, А. Письмаченка, А. Семенченка та ін. Геополітичні прогнози В. Горбуліна (Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. (2019). Дослідження геополітики в Інституті стратегічних досліджень, Інституті історії України НАН України, Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

О. Дашевська про стан геополітичних дисертаційних досліджень в українській науці. Основні напрямки: визначення місця України на геополітичній мапі світу через аналіз геополітичного положення та історико-політологічних досліджень; дослідження регіональних проблем, двосторонніх відносин між країнами; дослідження загальних питань міжнародної безпеки, тероризму та ролі України в системі міжнародної безпеки; аналіз етнополітичних проблем всередині України та їх вплив на міжнародні відносини; дослідження євро інтеграційних прагнень України як єдино правильних з точки зору геополітичного положення; загальні геополітичні дослідження, в яких розглядаються практики застосування тих чи інших теорій і концепцій геополітики у різні часи та різними країнами світу.

Тема 9. РЕГІОНАЛЬНА ГЕОПОЛІТИКА. УКРАЇНА ТА ВИШЕГРАДСЬКА ЧЕТВІРКА (СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ)

Вишеградська група – модель для розвитку співпраці між європейськими країнами. Оцінка моделей партнерства між Україною і Вишеградською групою. Вишеградська четвірка і Україна: інституційні передумови для співпраці; рамкові документи; рівень інституалізації (переваги та недоліки). Політична співпраця. Секторальна співпраця: безпека, енергетика. Вишеградська четвірка та ГУАМ: кордони; нечітка європейська перспектива; «російський фактор»; економіка; недостатня політична воля. А. Кудряченко про стан та перспективи співпраці України і Вишеградської четвірки. Гжегож Громадзкі про мотивацію країн у Вишеградській четвірці. Реалістична оцінка України Європейським союзом. Контакти на рівні громад, безвізовий режим, співпраця в енергетичній сфері, зона вільної торгівлі. Гейр Флікке про регіональну співпрацю в Північному регіоні. Можливості інструментів розвитку взаємовигідних відносин у форматі Україна – «Вишеград плюс». Візовий діалог Україна ЄС:

контекст країн Вишеградської четвірки (С. Мітряєва). Україна та Вишеград: шляхи взаємодії (О. Сурніна-Далекорей, Н. Гичка). Георгій Динис про міжнародно-правовий механізм сучасного статусу та перспективи відносин між Україною та Вишеградською групою. І. Артёмов про основні рівні реалізації євро інтегральної співпраці: міжнародний; державний; регіональний; місцевий. Військові та безпечові питання у відносинах Вишеградської четвірки та України (О. Їжак). Основні політичні рамки і можливості для співпраці Словаччини та України (О. Дулеба, В. Бенч, В. Білчік). Владімір Білчік про амбіції та очікування Східного партнерства. Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини (Іво Самсон, Світлана Мітряєва, Григорій Перепелиця, Олексій Мельник, Леонід Поляков, Александер Остапенко, Олексій Їжак, Микола Сунгуровський, Олексій Коломієць). Україна і Словаччина в посткризовій архітектурі енергетичної безпеки України (Михайло Гончар, Олександр Дулеба, Олександр Малиновський). Володимир Горбулін про перспективи співробітництва України з Вишеградською четвіркою.

Василь Гарагонич про прикордонне співробітництво України з країнами Центрально-Східної Європи та його значення для розвитку транскордонної співпраці на сучасному етапі. Проблеми реалізації євро інтеграційного курсу України. Становлення, правове оформлення й еволюція транскордонного співробітництва та країн Центрально-Східної Європи. Поглиблення транскордонного співробітництва крізь призму підготовки України та Польщі до Євро-2012. Україна на шляху до Європейського Союзу: можливості використання досвіду Словацької Республіки. Сучасні тенденції реалізації Україною євро інтеграційної стратегії. Стратегічний підхід до розвитку взаємодії регіонів України з регіонами Польщі та Угорщини внаслідок розширення ЄС. Роль транскордонного співробітництва в реалізації Україною «політики сусідства» з Європейським Союзом. Єврорегіони – важливий інструмент реалізації євро інтеграційної стратегії України. Особливості й перспективи діяльності євро регіонів за участі України. Міжрегіональна асоціація Карпатський євро регіон: проблемні аспекти створення та становлення. Досвід реалізації транскордонного співробітництва в Карпатському євро регіоні. Єврорегіон «Буг» як модель розвитку транскордонного співробітництва України. Становлення і діяльність українсько-молдовсько-румунських євро регіонів «Нижній Дунай» та «Верхній Прут». Нові форми транскордонного співробітництва і можливості їхнього використання в Україні.

Тема 10. КОРДОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН (ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Кордони Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства (П. Толочко, О. Толочко, Б. Рибаків, І. Фроянов, О. Сахаров, М. Котляр). Україна під татарами і Литвою. Кордони Золотої Орди (О. Русина). Кордони Запорізької Січі та Гетьманської держави (В. Смолій, В. Степанков, В. Голобуцький, О. Апанович, О. Гуржій, Т. Чухліб). Формування територіальних меж Української Народної Республіки. Брестська угода. Російсько-українські переговори 1918 р. Визначення кордонів на північному сході. Визначення кордонів з Білорусією, Всевеликим військом Донським. Українсько-кримські стосунки. Розмежування з Молдавією. Бесарабське питання. Динаміка кордонів України в радянський період. Кордон з Польщею. Ризький мирний договір. Кордони з БСРР та РСФРР: спроби справедливого вирішення. Територіальне розмежування з Молдавською АСРР в 1924-1926 рр. та Молдавською РСР в 1940 р. Проблема кордону з Польщею у воєнні та повоєнні роки. Вхідження Криму до складу України. Приєднання Закарпаття (В. Босчко, О. Ганжа, Б. Захарчук). Етнічні межі і державний кордон України. Схід. Південний Схід. Південь. Південний Захід. Захід. Північний Захід. Північ (В. Сергійчук). Нові реалії сучасних кордонів. Соціолого-політологічний аналіз результатів соціологічного дослідження «Новий східний кордон Європейського Союзу: питання транспарентності, безпеки і транскордонного співробітництва (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна)» (П. Токар). Російсько-

українська війна 2014-2020 рр. Анексія Криму. Окупація окремих районів Донецької та Луганської областей України. Проблеми і перспективи відновлення українського кордону.

Тема 11. ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ: ВІД КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вихід Давньоруської держави на міжнародну арену. Міжнародна політика Олега. Дипломатія Ігоря і Ольги. Зовнішня політика Святослава. Доба завершення будівництва Давньоруської держави. Зовнішня політика Володимира Святославовича. Ярослав Мудрий. Епоха послаблення державної єдності Русі. Київська Русь і Візантія – головні геополітичні центри доби Давньоруської держави. Візантійський напрямок зовнішньополітичної діяльності київських князів. Володимир Мономах та його наступники. Русь і Германія. Відносини з ближніми сусідами на Заході. Остання спроба консолідації Давньоруської держави. Русь і половці. Епоха феодальної роздробленості. Русь і Візантія.

Міжнародна політика Галицько-Волинської держави. Стосунки з Візантією. Відносини із західними сусідами. Взаємовідносини Південно-Західної Русі з Угорщиною та Польщею. Міжнародна політика Романовичів. Данило Галицький та його взаємини з папським престолом. Стосунки з Литвою. Зовнішня політика галицьких і волинських князів по смерті Данила Романовича. Лев Данилович і Юрій Львович. Вхідження Закарпаття до складу Галицько-Волинської держави. Монголо-татари і Золота Орда – могутній геополітичний гравець.

Україна в контексті міждержавних відносин середини XIV-XV ст. Ідеологічне оформлення московсько-литовського геополітичного протистояння. Запорізьке козацтво. Запорізька Січ. Зовнішня політика українських гетьманів і кошових отаманів. Утворення держави Богдана Хмельницького та її геополітичне становище: початок Національної революції й виникнення держави; вразливість геополітичного становища Української держави; дипломатична служба. Держава Богдана Хмельницького і Річ Посполита. Зусилля щодо створення антипольської коаліції. Українсько-російські відносини. Березневі статті. Зовнішня політика Б. Хмельницького у 1654-1657 рр. Відносини з Кримом і Портою. Погіршення геополітичного становища козацької України (1657-1709 рр.): посилення зовнішньополітичного тиску на Україну та її поділи; основні напрями зовнішньої політики; Гадяцький договір; спроби збереження цілісності України та їх невдача (1661-1667); П. Дорошенко і прийняття турецької протекції; українсько-польські відносини; Іван Самойлович; Іван Мазепа та його доба (українсько-російські відносини; союз із шведським королем Карлом XII). П. Орлик. Нові поділи українських земель. Кримський ханат XV-XVIII ст. – один із потужних геополітичних гравців. Нові кордони України. Ліквідація автономної України. Україна в геополітиці великих держав наприкінці XVIII - початку ХХ ст.

Тема 12. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЦІ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Геополітичне становище України після закінчення Першої світової війни. Центральна Рада й вихід України на міжнародну арену. Українсько-російські відносини. Взаємини з Антантою. Україна і держави Четверного союзу. Брестський мир. Міжнародна політика Української держави гетьмана П. Скоропадського. Україна і Центральні держави. Взаємини з Росією та іншими державами. Відносини з Антантою й нейтральними країнами. Міжнародна політика Директорії Української Народної Республіки. Дипломатія Західно-Української Народної Республіки / Західної області УНР. Зміна орієнтації. Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. Політика великих держав. «Східногалицьке питання». Закарпаття, Буковина і Бессарабія в геополітиці великих держав. Еволюція українсько-польських відносин. Ю. Пілсудський і С. Петлюра. Варшавський договір 1920 р. Радянсько-польська війна і Україна. Європейська міжнародна політика та Україна у міжвоєнний період:

концепція «світової революції»; Генуезька конференція; Рапалльський договір; Лозанська конференція; відносини з Францією, Великобританією. Дипломатична активність українських урядів в еміграції. Становище й наміри Державного центру УНР за кордоном. Розгортання геополітичної експансії Третього рейху та українська орієнтація.

Тема 13. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938-1939) В ГЕОПОЛІТИЦІ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

Геополітична ситуація в Центральній Європі після закінчення Першої світової війни. Паризька мирна конференція і утворення Чехословацької Республіки. Томаш Масарик – перший президент ЧСР. Національно-державницька концепція Т. Масарика. Вхід Закарпаття (Підкарпатської Русі) до складу ЧСР. Надання автономних прав Підкарпатській Русі в складі Чехословаччини. Елементи міжнародної політики автономних урядів Підкарпатської Русі А. Бродія і А. Волошина. Чехословаччина і Закарпаття в центральноєвропейській політичній кризі напередодні Другої світової війни. Мюнхенська конференція, Віденський арбітраж і конференція в Комарно – окремі етапи державного розпаду ЧСР. Орієнтація уряду А. Волошина на Німеччину. Відкриття консульства Німеччини в Хусті. Г. Гофман. «Гібридна війна» диверсійних груп Угорщини і Польщі проти Чехословаччини і Карпатської України. ЧСР і «Мала Антанта». Підтримка Карпатської України урядами Югославії і Карпатської України. Міжнародна підтримка уряду Карпатської України організаціями української еміграції Європи, Азії, США і Канади. Негативна реакція СРСР на виникнення Карпатської України. Німецько-угорські домовленості про Карпатську Україну. Вторгнення гортистської Угорщини на територію Карпатської України та її окупація. Закарпаття в складі Угорщини (1939-1944). Вхід Закарпаття до складу СРСР. Утворення Закарпатської області УРСР (1946 р.).

Тема 14. УКРАЇНА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ

Загальна характеристика геополітичного простору України – кліматичні, басейнові, зонально-ландшафтні, геоморфологічні особливості. Взаємодія природних та географічних чинників з політичною організацією. Комплекс рівнів, де відбувається якісне визначення умов для політичної діяльності: геоморфологія; басейнові розмежування; кліматичні та природні зони; популяційні ареали і конфігурація населення; господарська і транспортна інфраструктури; інфраструктура комунікаційних та організаційних взаємодій, які забезпечують ефективне досягнення цілей.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень про основні геополітичні та зовнішньополітичні пріоритети України: виживання України як суверенної незалежної держави, зміцнення фундаментальних цінностей та інституцій; повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських політичних і соціальних структур, а також структур безпеки; посилення потенціалу стримування як власного, так і колективного за рахунок участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки; пріоритетна орієнтація на інтеграцію до Європейського Співтовариства і Західноєвропейського Союзу; зміцнення стратегічного партнерства із США і зв'язків з країнами Західної Європи; підтримка і розвиток рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних і соціокультурних відносин з Росією; зміцнення і консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами (Польща, Туреччина, Грузія, Азербайджан, країни Балтії, Вишеградської групи і Центральної Азії); сприяння формуванню «поєсу стабільності» і регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії; активна участь у створенні європейських і євразійських «транспортних коридорів»; курс на альтернативне лідерство на території колишнього СРСР;

протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету; блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії та домінування; цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій.

Глобалізація – головна закономірність сучасного світового розвитку. Основні аспекти глобалізації: глобалізація як природний, об'єктивний процес; глобалізація як силовий, примусовий (в інтересах «глобалізаторів») процес. Глобальні чинники національного розвитку. Включення України у глобальні інтеграційні процеси – безальтернативний процес. Необхідність відмови від стратегії «наздогнати – перегнати». Використання інформаційних, інтелектуальних ресурсів та наявного науково-технічного потенціалу. Переорієнтація із індустриального на інноваційний розвиток. Прискорене формування національного інституціонального середовища й ринкової інфраструктури. Цілковите оволодіння глобальними процесами й перетворення України на повноправну глобальну державу – головне завдання глобальної дипломатії України.

Концепція світового розвитку і позиція України: поступове (поетапне) надання ООН статусу «світового координаційного уряду»; затвердження світовим співтовариством націй концепції «демократичного світового порядку» на ХХІ століття з наданням їй правового характеру; підтримування ідеї сприятливого міжнародного середовища для всіх країн і регіонів; легітимація на рівні міжнародного права глобальних цілей розвитку; поступове запровадження для всіх земель спільної макроекономічної політики, спрямованої на тривке зростання економіки і стабільний розвиток; полегшені умови інтегрування у світову економіку країн; заохочення країн, які стали на шлях ліквідації арсеналів зброї масового знищення людей; створення глобальної системи боротьби з безробіттям; спільні рішення ООН чи «світового координаційного уряду» про ліквідацію наслідків екологічних катастроф і технологічних аварій тощо.

Участь України в глобальних міжнародних структурах – ООН (Рада Безпеки, Генеральна Асамблея, Економічна і Соціальна Ради), Світовий Банк, МВФ, ГАТТ, ЮНЕСКО, ВООЗ; глобально-регіональних і регіональних (ЄС, НАТО). Слабкі сторони міжнародної економічної політики України: буферна роль України у постійному балансуванні між Заходом і Євразією; невикористання зацікавленості країн Заходу в суспільній модернізації України; неприйняття правил ГАТТ у зовнішній торгівлі; несприятливий правовий режим для впровадження іноземних інвестицій в українську економіку тощо. Проблема залучення іноземного капіталу на Україну. Європейський банк реконструкції і розвитку та Україна. Україна – член Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС). Культурне і наукове співробітництво України з розвиненими країнами світу. Виникнення і діяльність Ради національної безпеки при Президентові України. Її співпраця з Міністерством закордонних справ. Моніторинг внутрішніх загроз національній безпеці та вирішення проблем зовнішньої політики. Багатокомпонентний характер національної безпеки України. Україна і локальні збройні конфлікти в світі. Двосторонні відносини України на міжнародній арені. Сучасний стан українсько-американських відносин. Протиборство тенденцій інтервенціонізму та ізоляціонізму в США і Україні. Засудження Україною терористичних нападів на США і приєднання до міжнародної антитерористичної коаліції. Відносини України з країнами «сімки». Відносини України з країнами Центрально-Східної Європи (Польща, Румунія та ін.). Україна і країни СНД. Українсько-білоруські двосторонні відносини та широкомасштабний договір про дружбу, добросусідство і співробітництво. Близькість геополітичних інтересів України і Молдови. Посередництво України у врегулюванні конфлікту в Придністров'ї та партнерські зв'язки в рамках ГУУАМ. Українсько-російські відносини у євроатлантичному інтер'єрі. Втрата Росією статусу наддержави та внутрішня нестабільність в країні. Прагнення втримати Україну у сфері свого впливу – постійна складова російської політики. Спроби втягування України у нові інтеграційні структури (Союз Росії і

Білорусі). Завершення етапу невизначеності. Заключення Договору про дружбу, співпрацю і партнерство між Україною та Російською Федерацією. Спільна угода щодо Чорноморського флоту. Негативний вплив на стан українсько-російських відносин суб'єктивних факторів (розстановка сил у політичних та інтелектуальних елітах тощо).

Українсько-російська війна. Російська агресія на територію України. Анексія Криму і захоплення окремих районів Донецької та Луганської областей. Міжнародна підтримка України. Санкції Європейського Союзу та США проти Російської Федерації. Мінські угоди. Переговори в нормандському форматі.

5.2. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин					
	Форма навчання:					
	Усього	у тому числі				
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота	
1-й семестр						
Тема 1. Геополітика як наука. Теоретичні джерела геополітики	5	2				3
Тема 2. Німецька геополітична думка про Україну	5	2	2			3
Тема 3. Англійська школа геополітики і Україна	10	2				6
Тема 4. Американська геополітична думка і Україна	10	2	2			6
Тема 5. Сучасна французька, бельгійська і нідерландська геополітична думка про Україну	10	2				6
Тема 6. Україна в геополітичних концепціях євразійства	10	2	2			6
Тема 7. Біля витоків української геополітичної думки	10	2	2			6
Тема 8. Сучасна українська геополітична думка	10	2	2			6
Тема 9. Регіональна геополітика України та Вишеградська четвірка (сучасний стан дослідження проблеми)	10	2	2			6
Тема 10. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан (історико-політологічні дослідження)	10	2	2			6
Тема 11. Геополітичне становище України:	5	2	2			3

від Київської Русі до початку ХХ ст						
Тема 12. Україна в геополітиці великих держав між двома світовими війнами	5	2				3
Тема 13. Карпатська Україна (1938-1939) в геополітиці великих держав	10	2	2			6
Тема 14. Україна в сучасній системі геополітичних координат	10	2	2			6
Разом	120	28	20			72

5.3. Теми практичних (семінарських, лабораторних) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин	
		Денна	Заочна
1	Німецька геополітична думка про Україну	2	
2	Американська геополітична думка і Україна	2	
3	Україна в геополітичних концепціях євразійства	2	
4	Біля витоків української геополітичної думки	2	
5	Сучасна українська геополітична думка	2	
6	Регіональна геополітика України та Вишеградська четвірка (сучасний стан дослідження проблеми)	2	
7	Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан (історико-політологічні дослідження)	2	
8	Геополітичне становище України: від Київської Русі до початку ХХ ст.	2	
9	Карпатська Україна (1938-1939) в геополітиці великих держав	2	2
10	Україна в сучасній системі геополітичних координат	2	2
Разом		20	4

5.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин	
		Денна	Заочна
1	Тема 1. Геополітика як наука. Теоретичні джерела геополітики	3	7
2	Тема 2. Німецька геополітична думка про Україну	3	7
3	Тема 3. Англійська школа геополітики і Україна	6	8
4	Тема 4. Американська геополітична думка і Україна	6	8
5	Тема 5. Сучасна французька, бельгійська і нідерландська геополітична думка про Україну	6	8
6	Тема 6. Україна в геополітичних концепціях євразійства	6	8

7	Тема 7. Біля витоків української геополітичної думки	6	8
8	Тема 8. Сучасна українська геополітична думка	6	8
9	Тема 9. Регіональна геополітика України та Вишеградська четвірка (сучасний стан дослідження проблеми)	6	8
10	Тема 10. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан (історико-політологічні дослідження)	6	8
11	Тема 11. Геополітичне становище України: від Київської Русі до початку ХХ ст	3	6
12	Тема 12. Україна в геополітиці великих держав між двома світовими війнами	3	6
13	Тема 13. Карпатська Україна (1938-1939) в геополітиці великих держав	6	8
14	Тема 14. Україна в сучасній системі геополітичних координат	6	8
	Разом	72	106

6. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
2. Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
3. Вегеш М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
4. Вегеш М., Петрінко С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
5. Петрінко В. С. Світовий процес і геополітика: Методичний посібник. Ужгород, 2014. 164 с.
6. Geopolitics: Ukraine, Europe, World (socio-political view). Fairmont: Academic publishing Fairmont. Locust AVE 1489. Fairmont. WV. USA. Year 2020. 249 p.

Допоміжна література

7. А.Б.В. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України) / Д. Дуцик, В. Черниш, В. Вороніна, Н. Рюче, І. Мороз, О. Паперняк, І. Калапуха. К., 2019. 90 с.
8. Абдуллаєв Самір. Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 164-173.
9. Алексеев Ю. М. Украина и европейский глобализм (1989-2009). К.: Киевский Славистический университет, 2010. 416 с.
10. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. К.: Парламентське видавництво, 2009. 359 с.
11. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. К.: Логос, 2005. 288 с.
12. Арин О. А. Мир без России. М.: ЭКСМО «Алгоритм», 2002. 480 с.
13. Арин О. А. Россия: ни шагу вперед. М.: ЭКСМО «Алгоритм», 2003. 352 с.
14. Арон Р. Избранное: Введение в философию истории. М.: ПЕР СЭ; СПб: Университетская книга, 2000. 543 с.
15. Арон Р. История XX века: Антология. М.: Ладомир, 2007. 1105 с.
16. Арон Р. Мемуары: 50 лет размышлений о политике. М.: Ладомир, 2002. 873 с.
17. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000. 688 с.
18. Арон Р. Опій інтелектуалів. К.: Юніверс, 2006. 272 с.
19. Бабурин С. Н. Мир империй : Территория государства и мировой порядок. СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. 796 с.

20. Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
21. Бадзьо Ю. Український вибір. К.: Смолоскип, 2004. 56 с.
22. Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины. К., 2000. 192 с.
23. Бакаєв О.О., Пирожков С.І., Ревенко В.Л. Міжнародні транспортні коридори – особливий пріоритет України на шляху інтеграції у світову економічну систему. *Стратегічна панорама*. 1999. № 4. С. 37-55.
24. Бандера С. Перспективи Української Революції. Мюнхен – Торонто, 1978. 640 с.
25. Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. 1020 с.
26. Бебик В. М., Шергін С. О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика. Київ: Університет «Україна», 2006. 208 с.
27. Бедрій А. Юрій Липа – ідеолог і політичний теоретик. *Визвольний шлях*. 1994. Кн. 4. С. 502-510.
28. Безпека України – 2010: Безпека України: геополітичний вимір / Під ред. В.П.Горбуліна, А.М.Зленка, Г.К.Крючкова та ін. К.: Громад.-політ. об'єд. «Український форум», 2007. 128 с.
29. Бердяев Н. Падение священного русского царства: Публицистика 1914-1922. М.: Астрель, 2007. 1179 с.
30. Бердяев Н. Русская идея. М.: Издательство АСТ; Харьков: Фолио, 2004. 615 с.
31. Бжезинский З. Геостратегия для Евразии. *Независимая газета*. 1997. 24 октября.
32. Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис Американской сверхдержавы. М.: Международные отношения, 2007. 240 с.
33. Бжезинский З. Зыбучие пески гегемонии. *Россия в глобальной политике*. 2004. Т. 2. № 2. С. 187-203.
34. Бжезинский З. Как строить отношения с Россией. *Pro et contra*. 2001. Т. 6. № 1-2. С. 137-152.
35. Бжезинський З. Україна і Польща в контексті Європейської інтеграції. *Стратегічна панорама*. 1998. № 3-4.
36. Бжезинський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство. Київ: Вид. «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
37. Бжезинський Збігнев. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236с.
38. Бжезинський Збігнев. Вибір: світове панування чи світове лідерство. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203с.
39. Бжезинський Збігнев. Україна у геостратегічному контексті. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
40. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації. Політична думка. 2001. № 4. С. 68-83.
41. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України. К.: ВО «Батьківщина»; Броди: Просвіта, 2001. 301 с.
42. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна : Нав. посіб. Київ: АМУПП, 2000. 198 с.
43. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки; Відп. ред. Б.О.Парахонський. К.: ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.
44. Бодрук Олег. Фактор сили у сучасному світі. Геополітичні зміни сучасної міжнародної безпеки після трагічних подій 11 вересня 2001 р. *Політика і час*. 2002. № 3. С. 57-67.
45. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: Основи, 1994. 168 с.
46. Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави з РСФРР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНДУ*. Серія Історія. Економіка. Філософія. 2014. Випуск 19. С. 78-88.

47. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ-ХХІ ст. К., 2018. 248 с.
48. Бурант Р. Україна і Польща: до стратегічного партнерства. *Політична думка*. 1997. № 3. С. 97-100.
49. Бурдяк Віра, Мороз Ігор. Перспективи співробітництва «Україна – НАТО» і роль у ньому польського фактора. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 165-174.
50. Бутейко Д.Д. Куди прямує Україна. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2001. 56 с.
51. Валецький О. Л., Гончар М. М. Структура геополітичних інтересів України. Київ, 1995. 99 с.
52. Василевич Ю. В. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Випуск 166. Т. 178. С. 8-11.
53. Василенко С. Геополітичні концепції і українська геополітика. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С.63-73.
54. Василенко С.Д. Європейський вибір України. Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. 212 с.
55. Василенко Світлана. Геополітичні вектори України: витоки й особливості їх формування. *Нова політика*. 2000. № 3 (29). С. 46-51.
56. Васюк Н. О. Геополітична стратегія держави кризового суспільства. *Розвиток системи державного управління в Україні*. Теорія та практика державного управління. 2014. Випуск 3 (46). С. 19-28.
57. Вегеш М. Геополітика. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск перший. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. С. 121-143.
58. Вегеш М. Геополітика. *Політична наука: Навчально-методичний посібник* / За заг. ред. М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. С. 233-323.
59. Вегеш М. Геополітика. *Політологія: Підручник* / За ред. М.М.Вегеша. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 350-380. (Вища освіта ХХІ століття).
60. Вегеш М. Геополітична концепція Карла Гаусгофера. *Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Rumunsko-ucraineski vidnosini. Istoria ta sучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present*. Editura Muzeului Satmarean, 2015. С. 143-152.
61. Вегеш М. Збігнєв Бжезінський про геополітичні пріоритети України: еволюція оцінок. *Політика і державне управління*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. С. 26-31.
62. Вегеш М. Проблематика війни і миру в спадщині Реймона Арона. *Україна та Центральна Європа*. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 108-116.
63. Вегеш М. Юрген Габермас про США та сучасне і майбутнє ЄС. *Україна та Центральна Європа*. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 148-152.
64. Вегеш М., Гиря В. Деякі нотатки про місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 209-216.
65. Вегеш М., Гиря В. Роберт Каган про роль США в новому світовому порядку. *Україна та Центральна Європа*. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 188-197.

66. Вегеш М., Сасин Г. Україна і світ у науковій спадщині З. Бжезінського (Від «Великої шахівниці» до останніх інтерв'ю). *Україна та Центральна Європа*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 239-254.
67. Вербинський В. В., Земляний М. Г. Російський фактор євроінтеграційних енергетичних відносинах України. *Стратегічна панорама*. 2004. № 1. С. 57-64.
68. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К.: Видавниче товариство «Криниця» книголюбів України, 1991. 128 с.
69. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: КІС, 2004. 552 с.
70. Вороч Б. О., Єгоров Ю. В., Костенко Г. Ф. Оцінка геополітичної обстановки та прийняття стратегічних рішень щодо запобігання воєнним конфліктам. К.: Паливода А. В., 2011. 172 с.
71. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: Геополітичне становище України та її національні інтереси. К.: Демократична Україна, 1997. 422 с.
72. Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. Т. 1 / Редактор Ярослав Пеленський. Київ – Філадельфія, 1994. 285 с.
73. Гаврилишин Б. Україна між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем: геополітичні можливості обмеження. *Розбудова держави*. 2002. № 7. С. 26-34.
74. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: учебник. Москва: Логос, 2003. 432 с.
75. Гальчинський А. С. Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору: Аналітичні оцінки. К.: НІСД, 2003. 23 с.
76. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
77. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна Світового Порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
78. Гельд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. Київ: КІС, 2004. 180 с.
79. Геополітика: Антологія. М.: Академический Проект; Культура, 2006. 1004 с.
80. Геополітика: Військово-політичні аспекти: Навчальний посібник / Науковий редактор Л. П. Шлемкевич. Львів: ЛІСВ, 2008. 343 с.
81. Геополітика: Енциклопедія / Є. М. Суліма, М. А. Шепелев, І. П. Білецький та ін. К.: Знання, 2013. 919 с.
82. Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
83. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / Переклад з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 462 с.
84. Глобальне управління – 2025: вирішальний момент / Переклад з англ. Г. Ленів. Львів: Літопис, 2011. 120 с.
85. Гнатюк Микола. Переваги стратегії приєднання України до Європейського Союзу: SWOT аналіз. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 147-153.
86. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської. Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики. К.: Критика, 2005. 528 с.
87. Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.
88. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. К.: Либідь, 1992. 46 с.
89. Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». Львів: Світ, 2002. 592 с.
90. Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». Львів: Світ, 2005. 704 с.
91. Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 3: «Суспільно-політичні твори (1907-березень 1917)». Львів: Світ, 2005. 792 с.

92. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
93. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва: Айрис Пресс, 2004. 557 с.
94. Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
95. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. М.: Книга, 1991. 574 с.
96. Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9 (125). С. 33-37.
97. Дашевська О. В. Стан геополітичних досліджень в українській науці. *Грані*. 2016. № 1 (129). С. 59-66.
98. Деменко О. Українська геополітика ХХІ ст.: євразійство чи євроінтеграція. *Людина і політика*. 2004. № 1. С. 73-82.
99. Дергачев А. Украина-российские отношения – европейский и евразийский контекст. *Полис*. 2000. № 6. С. 110-121.
100. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. К.: КНТ, 2009. 592 с.
101. Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика. Киев: ВИРА-Р, 2004. 672 с.
102. Дергачов Олександр. Геополітичні констеляції посткомуністичного світу. *Політична думка*. 1995. №1. С. 51-62.
103. Дергачов Олександр. Міжнародне становище України. *Політична думка*. 2000. № 2. С. 92-110.
104. Дергачов Олександр. Україна в європейському та євразійському інтер'єрі. *Політична думка*. 2000. № 4. С. 80-91.
105. Держалюк М. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях 20 ст. *Політична думка*. 1996. № 1. С.64-85.
106. Джердж С. Україна – НАТО: співробітництво заради безпеки. К.: Т-во «Знання»України, 2007. 96 с.
107. Дзьобань О. Геополітичні чинники системи національної безпеки (соціально-філософський аспект). *Людина і політика*. 2004. № 1. С. 83-90.
108. Динис Г. Г., Дербак В. І., Сюсько І. М. Транскордонне співробітництво України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 110-127.
109. Дністрянський М. Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди? *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія Географічні науки. 2013. № 16. С. 163-167.
110. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль, 2000. Випуск 2. С. 73-77.
111. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
112. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
113. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів, 2006. 490 с.
114. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2000. 310 с.
115. Добрански С. Формирование Черноморского сообщества. *Полис*. 2013. № 1. С. 177-181.
116. Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки і Латинської Америки та інтереси України. Київ: Пульсар, 2006. 128 с.
117. Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки й Латинської Америки та інтереси України. К: Університетське видавництво «Пульсари», 2006. 128 с.
118. Додонов Роман. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С.127-140.

119. Домащенко Л. М. «Всеукраїнська трилогія» Юрія Липи: геополітичний ракурс. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філософія. Політологія*. 2007. Випуск 84-86. С. 166-169.
120. Домащенко Л. М. Зовнішньополітична діяльність України в міжнародних політичних відносинах. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура»* (20-21 квітня 2004 року). К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 734.
121. Домащенко Л. М. Основні положення доктрини Юрія Липи. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2008»* Київського національного університету імені Тараса Шевченка (16-17 квітня 2008 року). Матеріали доповідей та виступів. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Ч. 2. С. 69-71.
122. Донцов Д. За яку революцію. Репринтне відтворення 1957 р. Львів, 1990. 84 с.
123. Донцов Д. Клич доби. Репринтне відтворення. Лондон: Союз українців у Великій Британії, 1968. 128 с.
124. Донцов Д. Московська отрута. К.: ФОП Стебеляк, 2015. 296 с.
125. Донцов Д. Русский либерализм и украинское движение. Мелитополь, 1918. 96 с.
126. Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.
127. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: Навчальний посібник. К.: Ніка-Центр, 2011. 226 с.
128. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. К.: НІСД, 2014. 326 с.
129. Дугин А. Г. Мистерии Евразии. М.: Арктогея, 1996. 200 с.
130. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва: Арктогея-центр, 1999. 928 с.
131. Дугин А. Г. Проект «Евразия». М.: Яуза: Эксмо, 2004. 511с.
132. Дугин А. Конспирология. Наука о заговорах, секретных обществах и тайной войне. М.: РОФ «Евразия», 2005. 624 с.
133. Дугин Александр. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века. СПб.: Амфора, 2007. 382 с.
134. Жильцов С. С., Зонн И. С., Ушков А. М. Геополитика Каспийского региона. М.: Международные отношения, 2003. 280 с.
135. Зінченко А. Л., Дячук Ю. І. Геополітичні дослідження в Україні в 90-х роках ХХ століття: спроба критичного аналізу. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. Вип. 10. К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. С. 260-286.
136. Зленко А. Дипломатия и политика: Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
137. Ирхин А. А. Геополитические центры Евразии и национальные интересы Украины. Севастополь: Рабэст, 2011. 293 с.
138. Ігнат'єва Т. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 112 с.
139. Казанков Р. Ю. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.: український варіант. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Історія*. Харків, 2008. Випуск 11. С. 44-50.
140. Кальвакоресси П. Мировая политика после 1945 года: В 2-х книгах. М.: Международные отношения, 2000. Т. 1. 592 с.; Т. 2. 464 с.
141. Кафарський Володимир. Україна – ЄС: нові перспективи націотворення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 3-15.
142. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.
143. Квіт С. Українська геополітика: неприєднаність до життя? *Визвольний шлях*. 2000. № 3. С. 3-7.

144. Кисельов Є. Л. Методологія геополітики. Харків: Магістр, 2002. 136 с.
145. Киссинджер Г. Дипломатія. М.: Ладомир, 1997. 848 с.
146. Кір'яков П. О., Лускалова К. Є., Литвиненко В. І. Україна в російських геополітичних концепціях. *Стратегічна панорама*. 1998. № 3-4. С. 51-59.
147. Кісь Р. Фінал Третього Риму: Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. 744 с.
148. Кіш Є. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичної ролі нових кордонів ЄС. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Політологія. Соціологія. Філософія. 2006. Випуск 4. С. 166-174.
149. Класика геополітики. XIX век. / Сост. К. Королев. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 718 с.
150. Класика геополітики. XX век. / Сост. К. Королев. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 731 с.
151. Кондратенко О. Ю. Геополітика: сутність феномену та його еволюція. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія Політологія. 2015. № 4. С. 98-106.
152. Кочубей Ю. Мужність думки (Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності). *День*. 2004. № 187, № 192.
153. Кудряченко А. Між двома полюсами. Деякі питання взаємовідносин України, Польщі, Росії, Німеччини. *Політика і час*. 1993. № 3. С. 16-18.
154. Кудряченко А. Нові політичні виміри поступу Німеччини. *Людина і політика*. 2002. № 6. С. 59-70.
155. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2005. 376 с.
156. Лавер О. Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті: Статистичне дослідження. Ужгород, 2002. 304 с.
157. Лавриненко С. Сучасне геополітичне положення України у працях вітчизняних учених. *Економічна та соціальна географія*. 2014. Випуск 1 (69). С. 3-12.
158. Лаврук Т. П. Новітні особливості інтерпретативної репрезентації геополітичної дійсності. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія Міжнародні відносини. 2012. № 21. С. 26-32.
159. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини 20 ст. *Політична думка*. 1994. № 3. С. 52-60.
160. Леонт'єв К. Восток, Россия и Славянство. М.: Эксмо, 2007. 896 с.
161. Лещенко Л. Національні інтереси України та її зовнішньополітична стратегія. *Політика і час*. 1993. № 7. С. 13-17.
162. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. Т. 1: Призначення України. К.: МАУП, 2007. 336 с.; Т. 2: Чорноморська доктрина. Чорноморський простір (Атлас). Розподіл Росії. К.: МАУП, 2007. 392 с.
163. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. К.: Основи, 1994. Т. 1. 554 с.; Т. 2. 573 с.
164. Ліпкін В. А. Національна безпека України. Київ: КНЕУ, 2008. 552 с.
165. Літвін Л. А. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 109-115.
166. Литвин С. Суд історії. Симон Петлюра і Петлюріана. К.: Видавництво імені Олега Теліги, 2001. 640 с.
167. Лотоцький С., Трохимчик С. Україна в світовому геополітичному просторі. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 192 с.
168. Ляшенко О. О. Встановлення зв'язків з провідними країнами Західної Європи як передумова інтеграції України у західноєвропейські і євроатлантичні структури. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 127-135.
169. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. К., 2017. 268 с.

170. Мадіссон В. В., Шахов В. Л. Сучасна українська геополітика: навч. посіб. Київ: Либідь, 2003. 176 с.
171. Манжола В. А., Андрущенко С. В., Денисенко К. Ю. Україна в європейському геополітичному середовищі. *Україна на шляху інтеграції до ЄС: сучасний стан та подальші перспективи*. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 100 (Частина 1). 2011. С. 37-48.
172. Манжола В. Европейская политика и Украина. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2005. Вип. 56. Ч. 1. С. 16-18.
173. Мартинов А. Німецько-американські відносини в контексті перспектив становлення нової системи міжнародного світо порядку. *Людина і політика*. 2004. № 1. С. 3-11.
174. Матвеева О. Проблеми мондіалістської інтерпретації постглобалізму. *Наукові праці. Політологія*. 2016. Вип. 261. Том 273. С. 103-108.
175. Мельникова І. М., Мартинов А. Ю. Україна в новому геополітичному устрої Центральної та Південно-Східної Європи (90-ті роки ХХ століття). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 95-110.
176. Митрофанова Оксана. Польща як стратегічний партнер України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 153-160.
177. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич; К.: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 487 с.
178. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. К., 2001. 440 с.
179. Моргацький В., Дністрянський М. Геостратегічні інтереси в регіоні Західні Балкани у контексті нових геополітичних реалій. *Економічна та соціальна географія. Наукові записки*. 2018. № 1. С. 51-64.
180. Несук М., Репринцев В., Камінський Є. Україна в зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття. *Політична думка*. 1995. № 2-3. С. 50-70.
181. Нечай М. І., Чередниченко О. Т. Російська стратегія і українська перспектива. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 74-95.
182. Остроухов В., Петрик В. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 135-141.
183. Паламарчук О. М. Наукові категорії геополітики і досвід аналізу геополітичного положення країни. *Стратегічна панорама*. 2000. № 1-2. С. 50-59.
184. Паламарчук О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичного положення України. *Український географічний журнал*. 1998. № 1. С. 19-23.
185. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. Москва: Эксмо, 2004. 636 с.
186. Панченко Ж. О. Геополітичне позиціонування України в процесах євроінтеграції: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ: нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. К., 2006. 19 с.
187. Парахонський Б. О. Місце та роль України у сучасному геополітичному просторі. *Стратегічна панорама*. 1998. № 1. С.35-42.
188. Парфенов Олександр. Українсько-румунський діалог: без права на помилку. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С.141-147.
189. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. Київ: НІСД. 432 с.
190. Петлюра С. Народе український: Вибрані статті, листи, документи. Харків: Лівий берег, 1992. 149 с.
191. Петлюра С. Статті. К.: Дніпро, 1993. 341 с.
192. Петрінко В. Взаємини України та Румунії у контексті геополітичних процесів Чорноморського регіону. *Relatii romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate / Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність*. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 2009. С.245-249.

193. Петрінко В. Нова геополітична ситуація у Центрально-Східній Європі та українське питання в російській геополітичній науці. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 3. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2006. С.68-74.
194. Петрінко В. Україна в геополітичних дослідженнях З. Бжезінського. *Сучасна українська політика*. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. Вип. 24. С. 268-282.
195. Пінцак Вадим. Політика України у врегулюванні Придністровського конфлікту. *Нова політика*. 2002. № 2. С. 25-27.
196. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Друге видання. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 496 с.
197. Плохій С. Остання імперія: Занепад і крах Радянського Союзу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с.
198. Побережний Володимир. Геополітичний простір України в історичній ретроспективі. *Нова політика*. 2002. № 2. С.48-51.
199. Побережний Володимир. Туреччина у зовнішній політиці України. *Нова політика*. 2001. № 3 (35). С. 29-33.
200. Приходько В. Стратегічні дослідження перспектив співробітництва України з державами Центрально-Східної Європи в контексті євроінтеграційних процесі. *Актуальні проблеми стратегії розвитку України* (науковий збірник). 2003. С. 29-49.
201. Проскуріна О. Інформаційна стратегія України в сучасному геополітичному просторі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 137-144.
202. Ребет Л. Теорія нації. Львів, 1997. 192 с.
203. Рудич Ф. Геополітичний вимір президентських виборів 2004 року. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 3-17.
204. Рудич Ф. Місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Нова політика*. 1998. № 5 (19). С. 18-23.
205. Рудич Ф. Украина, Россия, Белорусь в новом геополитическом пространстве: варианты политической модернизации. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С. 45-63.
206. Рудич Ф. Україна в геополітичному контексті. *Віче*. 1998. № 11. С. 3-20.
207. Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин. *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 40-44.
208. Русанова М. Класична геополітика як наука, що сприяє створенню імперій: критичний зсув у дослідницькій парадигмі геополітики. *Гілея*. Науковий вісник. Збірник наукових праць. 2013. Випуск 74. С. 400-402.
209. Русский мир. Геополитические заметки по русской истории. М.: Эксмо; СПб: Terra Fantastica, 2003. 864 с.
210. Савицкий П. Н. Континент Евразия. Москва: Аграф, 1997. 464 с.
211. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Видання 3-тє, доповнене. К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. 560 с.
212. Сергійчук В. Українські державники: Митрополит Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.
213. Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. 568 с.
214. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття / 2-ге видання. К.: Пульсари, 2007. 216 с.
215. Скороход Л. І., Скороход Ю. С. Політика України на Близькому Сході: здобутки та перспективи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 170-189.
216. Снігир О. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу : динаміка «об'єкт-суб'єктних» відносин : Автореф. дис... канд. політ. наук : 21.01.01 – основи

- національної безпеки держави [Електронний ресурс]; Національний інститут стратегічних досліджень; Національний інститут проблем міжнародної безпеки. К., 2004. 16 с.
217. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 4 (199). С. 45-55.
218. Старосольський В. Теорія нації / Передмова Ірини Кресіної. Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка; К.: Вища школа, 1998. 143 с.
219. Степико М. Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі. Харків: Майдан, 2020. 258 с.
220. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. Власика О. С. К.: НІСД, 2002. 864 с.
221. Тер Ф. Україна на ментальній мапі Європи. *Критика*. 2005. Ч. 9. С. 5-8.
222. Трубецкой Н. Наследие Чингисхана. М.: Эксмо, 2007. 736 с.
223. Україна в сучасному геополітичному просторі. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* / За ред. Ф. М. Рудича: Навчальний посібник. К.: Парламентське видавництво, 2002. С. 279-295.
224. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
225. Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
226. Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.
227. Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие. М.: Издательство АСТ; Издательство «Хранитель», 2007. 282 с.
228. Фукуяма Ф. Великий краї. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. 380 с.
229. Фукуяма Ф. Великий разрыв. М.: Издательство АСТ, 2003. 474 с.
230. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / переклад з англ. Романа Корнута. 2-ге видання. К.: Наш формат, 2019. 576 с.
231. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию. М.: Издательство АСТ – Ермак, 2004. 730 с.
232. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: Издательство АСТ; Издательство «Ермак», 2004. 588 с.
233. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. М.: Издательство АСТ; ОАО «Люкс», 2004. 349 с.
234. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / переклад з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. К.: Наш формат, 2019. 608 с.
235. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Пер. с нем. М.: Издательство «Весь Мир», 2008. 192 с.
236. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: Издательство АСТ, 2003. 603 с.
237. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. 603 с.
238. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.: РОССПЭН, 2003. 368 с.
239. Харпен М. Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. Харків: Віват, 2015. 304 с.
240. Чекаленко М. Д. Зовнішня політика України: підручник. Київ: Либідь, 2006. 712 с.
241. Челлен Р. Государство как форма жизни. Москва: РОССПЭН, 2008. 320 с.
242. Шаблій О. Україна у сучасних геополітичних концепціях. *Україна та глобальні процеси: географічний вимір* : Зб. наук. пр.: В 3 т. К.; Луцьк, 2000. Т. 1. С. 68-72.

243. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2005. 352 с.
244. Шепелев М. Східноєвропейський геополітичний простір: анізотропність як властивість його організації. *Нова політика*. 1998. № 1 (15). С. 43-46.
245. Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Держава та армія. 2007. № 584. С. 38-43.
246. Шульга М. А. Російський дискурс геополітики. К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. 524 с.
247. Шульга Марина. Геополітичні виміри української євроінтеграції в уявленнях російських науковців. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 138-147.
248. Шульга Марина. Геополітичні інтенції російських цивілізаційних концепцій. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 141-150.
249. Шульга Марина. Європа та «інші». *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 157-165.
250. Шульга Марина. Критерії європейської ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 139-147.
251. Шульга Марина. Поняття геополітичного образу в сучасній російській геополітиці. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 139-147.
252. Шульга Марина. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 106-114.
253. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: політико-економічний та секторальний аналіз. Львів: Світ, 2011. 399 с.
254. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи. *Українська культура*. 2000. № 3. С. 32-33.
255. Attali J. Lignes d'horizon / J. Attali. – Paris, 1990. – 216 p.
256. Attali J. Ukraine : sont ils tous devenus fous? [Електронний ресурс] / J. Attali // Blogs. – Режим доступу : <http://marcrousset.over-blog.com/article-ukraine-sont-ils-tous-devenus-fous-selon-jacques-attali-123114753.html>.
257. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power [Електронний ресурс] / Z. Brzezinski. – New York, 2012. – Режим доступу : <https://orientalreview.org/wp-content/uploads/2012/12/Brzezinski-Zbigniew.-Strategic-Vision-America-and-the-Crisis-of-Global-Power.pdf>.
258. Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations [Електронний ресурс] / Samuel P. Huntington // Foreign Affairs. – Touchstone, 1993. – Режим доступу : <http://online.sfsu.edu/mroozbeh/CLASS/h-607-pdfs/S.Huntington-Clash.pdf>.
259. Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order [Електронний ресурс] / Samuel P. Huntington. – Harvard University Printed, 1996. – Режим доступу : http://www.academia.edu/4610592/Samuel_P_Huntington_The_Clash_of_Civilizations_and_the_Remaking_of_World_Order_1996.
260. McKew Molly K. Putin's global ambitions could destabilize Europe [Електронний ресурс] / Molly K. McKew, Gregory A. Maniati // The Washington Post. – March 18, 2014. – Режим доступу : https://www.washingtonpost.com/opinions/putins-global-ambitions-could-destabilize-europe/2014/03/18/69abb2a2-aec5-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.84f30a2d8c78.
261. Nye Joseph S. The Russian Connection Between Syria and Ukraine [Електронний ресурс] / Joseph S. Nye // Belfer Center for Science and International Affairs. – February 17, 2016. – Режим доступу : <https://www.belfercenter.org/publication/russian-connection-between-syria-and-ukraine>
262. Robertson R. Beyond the discourse of globalization. *Glocalism : journal of culture, politics and innovation*. 2015. №1. P. 1–14.
263. Robertson R. *European Glocalization in Global Context*. Palgrave Macmillan UK, 2014. 225 p.

264. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture *Journal of World History*. 1994. Vol. 5, No. 1. P. 158–160.
265. Robertson R. Interpreting Globality. *World Realities and International Studies*. PA : Pennsylvania Council on International Education, 1983. P. 7–20.
266. Wallerstein I. Merkel and Putin: Ukrainian Diplomacy [Електронний ресурс] / I. Wallerstein // Immanuel Wallerstein : Personal website. – September 1, 2014. – Режим доступу : <https://www.iwallerstein.com/merkel-and-putin-ukrainian-diplomacy>.
267. Wallerstein I. The Geopolitics of Ukraine's Schism [Електронний ресурс] / I. Wallerstein // Immanuel Wallerstein : Personal website. – Feb. 15, 2014. – Режим доступу : <https://www.iwallerstein.com/geopolitics-ukraines-schism>.
268. Wolfowitz P. Defense Planning: Guidance [Електронний ресурс] / Paul Wolfowitz // National Security Council : Official website. – Режим доступу : <https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-docs1-12.pdf>.
269. Александр Дугин: «Началась Великая Война Континентов» [Електронний ресурс] // Пражский Телеграф. – 9 апреля 2014 г. – Режим доступу : <http://ptel.cz/2014/04/aleksandr-dugin-nachalas-velikaya-vojna-kontinentov>.
270. Александр Дугин: Нам нужна свободная Украина [Електронний ресурс] // Информационно-аналитическое издание «Украина.ру». – 20 октября 2017 г. – Режим доступу : <https://ukraina.ru/exclusive/20171020/1019404891.html>.
271. Баган Олег. Україна ХХІ століття: геополітичні виклики [Електронний ресурс] / Олег Баган. – Режим доступу: Сурма козацький журнал // <http://universum.lviv.ua/journal/2010/6/dnistr.htm>
272. Джозеф Най: Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх [Електронний ресурс] // Главком : Офіційний веб-сайт. – 14 березня 2011 р. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/publications/113741-dzhozef-naj-jakshcho-u-susidiv-ukrajini-rizne-bachennja-politiki-dosit-vazhko-pidibrati-shljah-jakij-zatsikavit-vsih.html>.
273. Дугин А. Евразийство как политическая философия [Електронний ресурс] / А. Дугин // Александр Дугин : Персональный сайт. – Режим доступу : <http://dugin.ru/video/aleksandr-dugin-evraziystvo-kak-politicheskaya-filosofiya>.
274. Збигнев Бжезинский: прогноз об Украине и России [Електронний ресурс] // Телеканал «Интер» : видео с экрана. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=4zWwFy_JeWo.
275. Кінець історії? Американський політолог Френсіс Фукуяма – про майбутнє України : Анонс [Електронний ресурс] // Новое Время : Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/ukraine/dialogi-pro-majbutnje-z-frensisom-fukujamaju-vidomij-amerikanskij-politolo-h-pro-provali-ta-uspikhi-ukrajintsiv-2463862.html>.
276. Фукуяма: Перемога України над популізмом має значення для Європи [Електронний ресурс] // Українська правда. – 30 березня 2018 р. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/30/7176236>.
277. Фукуяма: Україна у глобальній битві за демократію – на передовій [Електронний ресурс] // Радіо Свобода : Офіційний веб-сайт. – 23 серпня 2016 р. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27941881.html>.

**СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
Доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)
Семінарське заняття № 1.
Німецька геополітична думка про Україну**

План

1. Класичні німецькі геополітичні концепції (Ф. Ратцель, Ф. Науманн, К. Гаусгофер, К. Шмітт).
2. Українське питання в працях М. Вебера.
3. Геополітичні погляди Ю. Габермаса.
4. Ю. Габермас про ситуацію в Європейському Союзі та перспективи України.
5. Сучасна Україна в новітній німецькій геополітичній думці.

Література:

- Баган О. Українська Понтида. Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. – 192 с.
- Вандам Е.А. Геополитика и геостратегия. Жуковский – Москва: Кучково Поле, 2002. 272 с.
- Василенко И.А. Геополитика современного мира. М.: Гардарики, 2006. 317 с.
- Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
- Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
- Вегеш М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
- Вегеш М., Петрінко С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
- Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М.: Логос, 2002. 432 с.
- Гаджиев К.С. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997. 384 с.
- Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
- Гейден Г. Критика немецкой геополитики / Г.Гейден: Пер. с нем. / Ред. Е.Н.Петрунин. М.: Изд-во иностр. лит., 1960. 307 с.
- Геополитика: антология. М.: Академический Проект; Культура, 2006. 1004 с.
- Геополитика: Хрестоматия / Сост. Б.А.Исаев. СПб.: Питер, 2007. 512 с.
- Геополітика: військово-політичні аспекти. Львів, 2008. 343 с.
- Дергачев В. Геоэкономика. К.: ВИРА-Р, 2002. 512 с.
- Дергачев В. Цивилизационная геополитика (геофилософия). К.: ВИРА-Р, 2004. 672 с.
- Дергачев В.А. Геополитика. К.: ВИРА-Р, 2000. 448 с.
- Дністрянський М.С. Геополітика. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
- Исаев Б.А. Геополитика. СПб.: Питер, 2006. 384 с.
- Классика геополитики. XIX век / Сост. К.Королев. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 718 с.
- Классика геополитики. XX век / Сост. К.Королев. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 731 с.
- Клаузевиц К. фон. О войне: В 2-х тт. Т. 1. М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Терра Фантастика, 2002. 558 с.; Т. 2. М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Терра Фантастика, 2002. 574 с.
- Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. М.: Аспект Пресс, 2002. 479 с.
- Лебедева М.М. Мировая политика. М.: Аспект Пресс, 2003. 351 с.

- Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика. К.: Либідь, 2003. 176 с.
- Нартов Н.А. Геополитика. М.: ЮНИТИ, 2000. 359 с.
- Панарин И. Информационная война и геополитика. М.: Поколение, 2006. 560 с.
- Петрінко В.С. Світовий процес і геополітика. Методичний посібник. Ужгород, 2014. 164 с.
- Україна в сучасному геополітичному просторі. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* / За ред. Ф. М. Рудича: Навчальний посібник. К.: Парламентське видавництво, 2002. С. 279-295.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
- Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
- Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.
- Хабермас Ю. Расколотый Запад / Пер. с нем. М.: Издательство «Весь Мир», 2008. 192 с.
- Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет. М.: Мысль, 2001. 426 с.

Семінарське заняття № 2. Американська геополітична думка і Україна

План

1. Геополітична концепція З. Бжезінського.
2. Цивілізаційна геополітика С. Гантінгтона.
3. Геополітичні ідеї Ф. Фукуями.
4. Г. Кісінджер про американську зовнішню політику.
5. Україна в працях сучасних американських політологів (Р. Каган, Р. Куглер, Ф. Гофман та ін.).
6. Геополітика США і сучасна Україна.

Література:

- Бжезинский З. Геостратегия для Евразии. *Независимая газета*. 1997. 24 октября.
- Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис Американской сверхдержавы. М.: Международные отношения, 2007. 240 с.
- Бжезинский З. Зыбучие пески гегемонии. *Россия в глобальной политике*. 2004. Т. 2. № 2. С. 187-203.
- Бжезинский З. Как строить отношения с Россией. *Pro et contra*. 2001. Т. 6. № 1-2. С. 137-152.
- Бжезинський З. Україна і Польща в контексті Європейської інтеграції. *Стратегічна панорама*. 1998. № 3-4.
- Бжезінський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство. Київ: Вид. «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
- Бжезінський Збігнев. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236с.
- Бжезінський Збігнев. Вибір: світове панування чи світове лідерство. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203с.
- Бжезінський Збігнев. Україна у геостратегічному контексті. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
- Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
- Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
- Вегеш М. Збігнев Бжезінський про геополітичні пріоритети України: еволюція оцінок. *Політика і державне управління*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. С. 26-31.

- Вегеш М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
- Вегеш М., Гиря В. Деякі нотатки про місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 209-216.
- Вегеш М., Гиря В. Роберт Каган про роль США в новому світовому порядку. *Україна та Центральна Європа*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 188-197.
- Вегеш М., Петрінко С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
- Вегеш М., Сасин Г. Україна і світ у науковій спадщині З. Бжезінського (Від «Великої шахівниці» до останніх інтерв'ю). *Україна та Центральна Європа*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 239-254.
- Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна Світового Порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
- Геополітика: Енциклопедія / Є. М. Суліма, М. А. Шепелев, І. П. Білецький та ін. К.: Знання, 2013. 919 с.
- Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
- Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
- Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
- Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие. М.: Издательство АСТ; Издательство «Хранитель», 2007. 282 с.
- Фукуяма Ф. Великий краї. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. 380 с.
- Фукуяма Ф. Великий разрыв. М.: Издательство АСТ, 2003. 474 с.
- Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / переклад з англ. Романа Корнута. 2-ге видання. К.: Наш формат, 2019. 576 с.
- Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию. М.: Издательство АСТ – Ермак, 2004. 730 с.
- Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: Издательство АСТ; Издательство «Ермак», 2004. 588 с.
- Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. М.: Издательство АСТ; ОАО «Люкс», 2004. 349 с.
- Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / переклад з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. К.: Наш формат, 2019. 608 с.

Семінарське заняття № 3. Україна в геополітичних концепціях євразійства

План

1. Ідейні джерела російської геополітики.
2. «Росія і Європа» Миколи Данилевського.
3. Зародження і розвиток ідей Євразійства. Неоевразійство.
4. Пасіонарна теорія етногенезу Льва Гумільова.
5. «Агресивна геополітика» Олександра Дугіна.
6. Українсько-російська війна. Анексія Криму та окупація українського Донбасу.

Література:

- А.Б.В. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України) / Д. Дуцик, В. Черниш, В. Вороніна, Н. Рюче, І. Мороз, О. Паперняк, І. Калапуха. К., 2019. 90 с.
- Алексеев Ю. М. Украина и европейский глобализм (1989-2009). К.: Киевский Славистический университет, 2010. 416 с.
- Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. К.: Парламентське видавництво, 2009. 359 с.
- Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. К.: Логос, 2005. 288 с.
- Арин О. А. Мир без России. М.: ЭКСМО «Алгоритм», 2002. 480 с.
- Арин О. А. Россия: ни шагу вперед. М.: ЭКСМО «Алгоритм», 2003. 352 с.
- Бабурин С. Н. Мир империй : Территория государства и мировой порядок. СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. 796 с.
- Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
- Бердяев Н. Падение священного русского царства: Публицистика 1914-1922. М.: Астрель, 2007. 1179 с.
- Бердяев Н. Русская идея. М.: Издательство АСТ; Харьков: Фолио, 2004. 615 с.
- Бжезинский З. Геостратегия для Евразии. *Независимая газета*. 1997. 24 октябрь.
- Бжезинский З. Как строить отношения с Россией. *Pro et contra*. 2001. Т. 6. № 1-2. С. 137-152.
- Бжезинський Збігнев. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236с.
- Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
- Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
- Вегеш М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
- Вегеш М., Петрінко С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
- Вегеш М., Сасин Г. Україна і світ у науковій спадщині З. Бжезинського (Від «Великої шахівниці» до останніх інтерв'ю). *Україна та Центральна Європа*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 239-254.
- Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
- Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
- Дугин А. Г. Мистерии Евразии. М.: Арктогея, 1996. 200 с.
- Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва: Арктогея-центр, 1999. 928 с.

- Дугин А. Г. Проект «Евразия». М.: Яуза: Эксмо, 2004. 511с.
- Дугин А. Конспирология. Наука о заговорах, секретных обществах и тайной войне. М.: РОФ «Евразия», 2005. 624 с.
- Дугин Александр. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века. СПб.: Амфора, 2007. 382 с.
- Квіт С. Українська геополітика: неприєднаність до життя? *Визвольний шлях*. 2000. № 3. С. 3-7.
- Классика геополитики. XIX век. / Сост. К. Королев. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 718 с.
- Классика геополитики. XX век. / Сост. К. Королев. Москва ООО «Издательство АСТ», 2003. 731 с.
- Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство. М.: Эксмо, 2007. 896 с.
- Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. Москва: Эксмо, 2004. 636 с.
- Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с.
- Рудич Ф. Украина, Россия, Беларусь в новом геополитическом пространстве: варианты политической модернизации. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї / Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С. 45-63.*
- Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин. *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 40-44.
- Трубецкой Н. Наследие Чингисхана. М.: Эксмо, 2007. 736 с.
- Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
- Україна: крок у XXI століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.
- Шульга М. А. Російський дискурс геополітики. К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. 524 с.
- Шульга Марина. Геополітичні виміри української євроінтеграції в уявленнях російських науковців. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 138-147.
- Шульга Марина. Геополітичні інтенції російських цивілізаційних концепцій. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 141-150.
- Шульга Марина. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 106-114.

Семінарське заняття № 4. Біля витоків української геополітичної думки

План

1. Українська геополітична думка XIX ст.
2. Чорноморська геополітична орієнтація України.
3. Геополітична концепція Юрія Липи.
4. Геополітична концепція Степана Рудницького.
5. Геополітичні погляди Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Павла Скоропадського.
6. Геополітичні аспекти в працях дослідників націоналістичного спрямування.
7. «Українська воєнна доктрина» Михайла Колодзінського.

Література:

- Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.

- Бандера С. Перспективи Української Революції. Мюнхен – Торонто, 1978. 640 с.
- Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави з РСФРР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНДУ. Серія Історія. Економіка. Філософія*. 2014. Випуск 19. С. 78-88.
- Василевич Ю. В. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Випуск 166. Т. 178. С. 8-11.
- Василенко С. Геополітичні концепції і українська геополітика. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченк, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С.63-73.
- Василенко С.Д. Європейський вибір України. Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. 212 с.
- Василенко Світлана. Геополітичні вектори України: витоки й особливості їх формування. *Нова політика*. 2000. № 3 (29). С. 46-51.
- Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К.: Видавниче товариство «Криниця» книголюбів України, 1991. 128 с.
- Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: Геополітичне становище України та її національні інтереси. К.: Демократична Україна, 1997. 422 с.
- Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. Т. 1 / Редактор Ярослав Пеленський. Київ – Філадельфія, 1994. 285 с.
- Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської. Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики. К.: Критика, 2005. 528 с.
- Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. К.: Либідь, 1992. 46 с.
- Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». Львів: Світ, 2002. 592 с.
- Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». Львів: Світ, 2005. 704 с.
- Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Т. 3: «Суспільно-політичні твори (1907-березень 1917)». Львів: Світ, 2005. 792 с.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
- Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
- Держалюк М. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях 20 ст. *Політична думка*. 1996. № 1. С.64-85.
- Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль, 2000. Випуск 2. С. 73-77.
- Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
- Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
- Добрански С. Формирование Черноморского сообщества. *Полис*. 2013. № 1. С. 177-181.
- Донцов Д. За яку революцію. Репринтне відтворення 1957 р. Львів, 1990. 84 с.
- Донцов Д. Клич доби. Репринтне відтворення. Лондон: Союз українців у Великій Британії, 1968. 128 с.
- Донцов Д. Московська отрута. К.: ФОП Стебеляк, 2015. 296 с.
- Донцов Д. Русский либерализм и украинское движение. Мелитополь, 1918. 96 с.
- Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.
- Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. 1020 с.
- Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.

- Кочубей Ю. Мужність думки (Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності). *День*. 2004. № 187, № 192.
- Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2005. 376 с.
- Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини 20 ст. *Політична думка*. 1994. № 3. С. 52-60.
- Мадіссон В. В., Шахов В. Л. Сучасна українська геополітика: навч. посіб. Київ: Либідь, 2003. 176 с.
- Петлюра С. Народе український: Вибрані статті, листи, документи. Харків: Лівий берег, 1992. 149 с.
- Петлюра С. Статті. К.: Дніпро, 1993. 341 с.
- Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. 568 с.
- Старосольський В. Теорія нації / Передмова Ірини Кресіної. Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка; К.: Вища школа, 1998. 143 с.
- Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2005. 352 с.
- Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Держава та армія. 2007. № 584. С. 38-43.
- Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи. *Українська культура*. 2000. № 3. С. 32-33.

Семінарське заняття № 5. Сучасна українська геополітична думка

План

1. М. Дністрянський про геополітичні інтереси України на сучасному етапі.
2. Теоретичні й методологічні проблеми української геополітики в працях В. Дергачова, Ф. Рудича, М. Михальченка, А. Гальчинського, О. Гараня та ін.
3. Дослідження проблематики військово-політичних аспектів в сучасній Україні.
4. «Українська Понтида» О. Багана.
5. Геополітичні прогнози В. Горбуліна.
6. Дослідження геополітичних проблем в провідних науково-дослідних інститутах України. Національний інститут стратегічних досліджень.

Література:

- А.Б.В. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України) / Д. Дуцик, В. Черниш, В. Вороніна, Н. Рюче, І. Мороз, О. Паперняк, І. Калапуха. К., 2019. 90 с.
- Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. К.: Логос, 2005. 288 с.
- Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
- Безпека України – 2010: Безпека України: геополітичний вимір / Під ред. В.П.Горбуліна, А.М.Зленка, Г.К.Крючкова та ін. К.: Громад.-політ. об'єд. «Український форум», 2007. 128 с.
- Валевський О. Л., Гончар М. М. Структура геополітичних інтересів України. Київ, 1995. 99 с.
- Василенко С. Геополітичні концепції і українська геополітика. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченк, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С.63-73.
- Василенко С.Д. Європейський вибір України. Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. 212 с.
- Василенко Світлана. Геополітичні вектори України: витоки й особливості їх формування. *Нова політика*. 2000. № 3 (29). С. 46-51.

- Вегеш М., Гиря В. Деякі нотатки про місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 209-216.
- Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: Геополітичне становище України та її національні інтереси. К.: Демократична Україна, 1997. 422 с.
- Гаврилишин Б. Україна між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем: геополітичні можливості і обмеження. *Розбудова держави*. 2002. № 7. С. 26-34.
- Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
- Глобальне управління – 2025: вирішальний момент / Переклад з англ. Г. Ленів. Львів: Літопис, 2011. 120 с.
- Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.
- Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9 (125). С. 33-37.
- Дашевська О. В. Стан геополітичних досліджень в українській науці. *Грані*. 2016. № 1 (129). С. 59-66.
- Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. К.: КНТ, 2009. 592 с.
- Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика. Киев: ВИРА-Р, 2004. 672 с.
- Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
- Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
- Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів, 2006. 490 с.
- Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2000. 310 с.
- Додонов Роман. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С.127-140.
- Зленко А. Дипломатия и политика: Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
- Казанков Р. Ю. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.: український варіант. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія Історія. Харків, 2008. Випуск 11. С. 44-50.
- Квіт С. Українська геополітика: неприєднаність до життя? *Визвольний шлях*. 2000. № 3. С. 3-7.
- Лавриненко С. Сучасне геополітичне положення України у працях вітчизняних учених. *Економічна та соціальна географія*. 2014. Випуск 1 (69). С. 3-12.
- Лаврук Т. П. Новітні особливості інтерпретативної репрезентації геополітичної дійсності. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія Міжнародні відносини. 2012. № 21. С. 26-32.
- Літвін Л. А. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 109-115.
- Мадіссон В. В., Шахов В. Л. Сучасна українська геополітика: навч. посіб. Київ: Либідь, 2003. 176 с.
- Манжола В. А., Андрущенко С. В., Денисенко К. Ю. Україна в європейському геополітичному середовищі. *Україна на шляху інтеграції до ЄС: сучасний стан та подальші перспективи*. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 100 (Частина 1). 2011. С. 37-48.
- Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич; К.: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 487 с.

- Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. К., 2001. 440 с.
- Паламарчук О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичного положення України. *Український географічний журнал*. 1998. № 1. С. 19-23.
- Рудич Ф. Геополітичний вимір президентських виборів 2004 року. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 3-17.
- Рудич Ф. Місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Нова політика*. 1998. № 5 (19). С. 18-23.
- Рудич Ф. Украина, Россия, Белорусь в новом геополитическом пространстве: варианты политической модернизации. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С. 45-63.
- Рудич Ф. Україна в геополітичному контексті. *Віче*. 1998. № 11. С. 3-20.
- Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин. *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 40-44.
- Україна в сучасному геополітичному просторі. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* / За ред. Ф. М. Рудича: Навчальний посібник. К.: Парламентське видавництво, 2002. С. 279-295.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
- Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
- Україна: крок у XXI століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.

Семінарське заняття № 6.

Регіональна геополітика України та Вишеградська четвірка: сучасний стан дослідження проблеми

План

1. Вишеградська група. Оцінка моделей партнерства між Україною і Вишеградською четвіркою.
2. Українсько-словацькі міждержавні відносини.
3. Українсько-угорське міжнародне співробітництво.
4. Українсько-румунські взаємини на сучасному етапі.
5. Україна і Польща: історія і сучасне.
6. Україна і країни Центрально-Східної Європи: проблеми і перспективи транскордонного співробітництва.

Література:

- Бакаєв О.О., Пирожков С.І., Ревенко В.Л. Міжнародні транспортні коридори – особливий пріоритет України на шляху інтеграції у світову економічну систему. *Стратегічна панорама*. 1999. № 4. С. 37-55.
- Бенч В. Визначення пріоритетів для Східного партнерства: можливості для словацько-українського співробітництва та відносини ЄС – Україна. Пряшів, 2011. 112 с.
- Білчак В. Амбіції та очікування Східного партнерства. Братислава – Київ, 2011. 92 с.
- Бурант Р. Україна і Польща: до стратегічного партнерства. *Політична думка*. 1997. № 3. С. 97-100.
- Бутейко Д.Д. Куди прямує Україна. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2001. 56 с.
- Валевський О. Л., Гончар М. М. Структура геополітичних інтересів України. Київ, 1995. 99 с.

- Василенко С.Д. Європейський вибір України. Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. 212 с.
- Василенко Світлана. Геополітичні вектори України: витоки й особливості їх формування. *Нова політика*. 2000. № 3 (29). С. 46-51.
- відносин. Братислава, 2010. 166 с.
- Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. К.: Генеза, 2006. 240 с.
- Гарагонич В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2011. 432 с.
- Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
- Гнатюк Микола. Переваги стратегії приєднання України до Європейського Союзу: SWOT аналіз. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 147-153.
- Гончар М., Дулеба А., Малиновський О. Україна і Словаччина в посткризовій архітектурі енергетичної безпеки Європи. Братислава – Київ, 2011. 151 с.
- Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.
- Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: Навчальний посібник. К.: Ніка-Центр, 2011. 226 с.
- Дулеба А., Бенч В., Білчік В. Європейська політика сусідства та Східне партнерство. Політичні основи та можливості для співробітництва Словаччини та України. Братислава – Пряшів, 2010. 79 с.
- Закордонне українство: утвердження української присутності в світі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи» (14-15 травня 2008 року, м. Ужгород, Україна). Ужгород, 2008. 380 с.
- Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991-2003) / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. К.: Генеза, 2004. 616 с.
- Кафарський Володимир. Україна – ЄС: нові перспективи націотворення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 3-15.
- Квіт С. Українська геополітика: неприєднаність до життя? *Визвольний шлях*. 2000. № 3. С. 3-7.
- Кіш Є. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичної ролі нових кордонів ЄС. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Політологія. Соціологія. Філософія. 2006. Випуск 4. С. 166-174.
- Кіш Є. Українсько-угорське транскордонне співробітництво: можливості та пріоритети у XXI столітті. Ужгород: Ліра, 2003. 124 с.
- Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.
- Манжола В. А., Андрущенко С. В., Денисенко К. Ю. Україна в європейському геополітичному середовищі. *Україна на шляху інтеграції до ЄС: сучасний стан та подальші перспективи*. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 100 (Частина 1). 2011. С. 37-48.
- Манжола В. Европейская политика и Украина. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2005. Вип. 56. Ч. 1. С. 16-18.
- Міжнародний імідж України: Навчальний посібник / П. П. Ткачук (керівник авторського колективу). Львів: ЛІСВ, 2007. 166 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 23. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. 330 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 19. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 406 с.

- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 24. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 432 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 25. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 458 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 20. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 392 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 26. К.: Інститут історії України НАН України, 2017. 535 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 21. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 408 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 27. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. 383 с.
- Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відповідальний редактор С. В. Віднянський. Випуск 22. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 378 с.
- Самсон І. Україна: Безпековий вимір східного сусіда Словаччини. Братислава, 2011. 172 с.

Семінарське заняття № 7.

Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан (історико-політологічні дослідження)

План

1. Кордони Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства.
2. Кордони Запорізької Січі та Гетьманської держави.
3. Формування українських кордонів доби УНР.
4. Нові реалії сучасних кордонів України.
5. Українсько-російська війна. Проблеми і перспективи відновлення українсько-російського кордону.

Література:

- Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
- Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: Основи, 1994. 168 с.
- Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави з РСФРР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНДУ. Серія Історія. Економіка. Філософія.* 2014. Випуск 19. С. 78-88.
- Геополітика: Військово-політичні аспекти: Навчальний посібник / Науковий редактор Л. П. Шлемкевич. Львів: ЛІСВ, 2008. 343 с.
- Геополітика: Енциклопедія / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв, І. П. Білецький та ін. К.: Знання, 2013. 919 с.

- Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
- Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.
- Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
- Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 435 с.
- Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
- Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів, 2006. 490 с.
- Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 310 с.
- Ігнат'єва Т. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 112 с.
- Котляр М. Данило Галицький. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2002. 328 с.
- Толочко П. П. Древняя Русь. К.: Наукова думка, 1987. 247 с.
- Україна в сучасному геополітичному просторі. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* / За ред. Ф. М. Рудича: Навчальний посібник. К.: Парламентське видавництво, 2002. С. 279-295.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
- Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
- Україна крізь віки: У 15 т. / Творчий задум та загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. Т. 5. М. Ф. Котляр. Галицько-Волинська Русь. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1998. 336 с.
- Україна крізь віки: У 15 т. / Творчий задум та загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. Т. 7. В. А. Смолій, В. С. Степанков. Українська національна революція ХVІІ ст. (1648-1676 рр.). К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. 352 с.
- Україна крізь віки: У 15 т. / Творчий задум та загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. Т. 8. О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Гетьманська держава. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. 304 с.
- Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.
- Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; відповідальний редактор С. Р. Лях. Видання 2-ге, доповнене і перероблене. К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. 672 с.

Семінарське заняття № 8. Геополітичне становище: від Київської Русі до ХХ ст.

План

1. Геополітичне становище Київської Русі.
2. Міжнародна політика Галицько-Волинської держави.
3. Утворення держави Богдана Хмельницького та її геополітичне становище.
4. Україна в геополітиці великих держав наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.

Література:

- Брайчевський М. Ю. Походження Русі. К.: Наукова думка, 1968. 224 с.
Византия и Русь / Составитель Т. Б. Князевская. М.: Наука, 1989. 336 с.

- Дейвіс Н. Європа. Історія / Видання друге. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
- Котляр М. Данило Галицький. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2002. 328 с.
- Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. К., 2001. 468 с.
- Нариси з історії дипломатії України / Голова редакційної ради В. М. Литвин; відповідальний редактор В. А. Смолій. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2001. 736 с.
- Павленко С. Іван Мазепа. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2003. 416 с.
- Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редколегія: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 1. На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (керівник), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. К.: Генеза, 2002. 424 с.
- Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. К.: Либідь, 2002. 480 с.
- Ричка В. Княгиня Ольга. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2004. 336 с.
- Рыбаков Б. Рождение Руси. М.: «АиФ Принт», 2004. 447 с.
- Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. IX – первая половина X в. М.: Мысль, 1980. 358 с.
- Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2003. 400 с.
- Толочко П. П. Древняя Русь. К.: Наукова думка, 1987. 247 с.
- Толочко П. П. Історичні портрети. Із історії давньоруської і європейської політики X–XII ст. К.: Наукова думка, 1990. 272 с.
- Толочко П. Ярослав Мудрий. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2002. 272 с.
- Україна крізь віки: У 15 т. / Творчий задум та загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. Т. 4. О. П. Толочко, П. П. Толочко. Київська Русь. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1998. 352 с.
- Україна крізь віки: У 15 т. / Творчий задум та загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. Т. 5. М. Ф. Котляр. Галицько-Волинська Русь. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1998. 336 с.
- Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; відповідальний редактор С. Р. Лях / Видання 2-ге, доповнене і перероблене. Київ: Генеза; Запоріжжя: Премер, 2006. 672 с.
- Фроянов И. Я. Киевская Русь. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1980. 256 с.
- Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.
- Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Видання друге, перероблене та розширене. К.: Критика, 2005. 584 с.
- Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. К.: Генеза, 1997. 312 с.

Семінарське заняття № 9.
Карпатська Україна (1938-1939) в геополітиці великих держав

План

1. Геополітична ситуація в Центральній Європі після закінчення Першої світової війни. Рішення Паризької мирної конференції.
2. Чехословаччина і Карпатська Україна у міжнародних конференціях напередодні Другої світової війни: Мюнхенська конференція, Віденський арбітраж, конференція в Комарно.
3. Карпатська Україна і «Мала Антанта».
4. «Гібридна війна» Угорщини і Польщі проти Карпатської України. Окупація Закарпаття угорськими військами.
5. Вхідження Закарпаття до складу СРСР: нові геополітичні реалії.

Література:

- Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. 152 с.
- Басараб М., Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с
- Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
- Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України (1938–1939) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т.І. 311 с.
- Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України (1938–1939) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т.ІІ. 282 с.
- Вегеш М. Історичні монографії та дослідження: Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород: Колір Прінт, 1998. Т.І. 380 с.
- Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті / Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1997. Т.1. 235 с.
- Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. Т.2. 198 с.
- Вегеш М. Карпатська Україна в портретах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 376 с.
- Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.
- Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
- Вегеш М., Горват Л. Українська державність у ХХ столітті: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Кафедра історії України, кафедра політології. Ужгород, 2000. 98 с.
- Вегеш М., Греченюк Н. Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1950 рр. ХХ ст. / Ужгородський національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2003. 195 с.
- Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис / Закарпатське товариство «Знання», консалтинг-центр «Перспектива». Ужгород, 1993. 84 с.
- Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. 324 с., іл.
- Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
- Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 448 с.

Семінарське заняття № 10.**Україна в сучасній системі геополітичних координат**

План

1. Загальна характеристика геополітичного простору України.
2. Багатовекторність зовнішньої політики незалежної України в 1991-2014 роках.

3. Радикальна зміна зовнішньополітичного курсу України в 2014-2016 роках: від багатовекторності до євроатлантичної інтеграції.
4. Сучасний стан українсько-російських відносин. Мінські домовленості й засідання «нормандської четвірки».
5. Українсько-американські відносини на сучасному етапі.
6. Участь України в глобальних міжнародних організаціях.

Література:

- А.Б.В. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України) / Д. Дуцик, В. Черниш, В. Вороніна, Н. Рюче, І. Мороз, О. Паперняк, І. Калапуха. К., 2019. 90 с.
- Абдуллаєв Самір. Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 164-173.
- Алексеев Ю. М. Украина и европейский глобализм (1989-2009). К.: Киевский Славистический университет, 2010. 416 с.
- Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. К.: Парламентське видавництво, 2009. 359 с.
- Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. К.: Логос, 2005. 288 с.
- Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
- Бадзьо Ю. Український вибір. К.: Смолоскип, 2004. 56 с.
- Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины. К., 2000. 192 с.
- Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації. Політична думка. 2001. № 4. С. 68-83.
- Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України. К.: ВО «Батьківщина»; Броди: Просвіта, 2001. 301 с.
- Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна : Нав. посіб. Київ: АМУПП, 2000. 198 с.
- Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки; Відп. ред. Б.О.Парахонський. К.: ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.
- Бурдяк Віра, Мороз Ігор. Перспективи співробітництва «Україна – НАТО» і роль у ньому польського фактора. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 165-174.
- Бутейко Д.Д. Куди прямує Україна. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2001. 56 с.
- Валєвський О. Л., Гончар М. М. Структура геополітичних інтересів України. Київ, 1995. 99 с.
- Васюк Н. О. Геополітична стратегія держави кризового суспільства. *Розвиток системи державного управління в Україні*. Теорія та практика державного управління. 2014. Випуск 3 (46). С. 19-28.
- Гальчинський А. С. Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору: Аналітичні оцінки. К.: НІСД, 2003. 23 с.
- Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
- Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. Проблеми і перспективи української реформації / За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2001. С. 181-198.
- Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / Переклад з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 462 с.
- Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської. Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики. К.: Критика, 2005. 528 с.
- Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.

- Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9 (125). С. 33-37.
- Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки і Латинської Америки та інтереси України. Київ: Пульсар, 2006. 128 с.
- Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки й Латинської Америки та інтереси України. К: Університетське видавництво «Пульсари», 2006. 128 с.
- Додонов Роман. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С.127-140.
- Ігнат'єва Т. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 112 с.
- Казанков Р. Ю. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.: український варіант. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія Історія. Харків, 2008. Випуск 11. С. 44-50.
- Літвін Л. А. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 109-115.
- Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич; К.: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 487 с.
- Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. К., 2001. 440 с.
- Моргацький В., Дністрянський М. Геостратегічні інтереси в регіоні Західні Балкани у контексті нових геополітичних реалій. *Економічна та соціальна географія. Наукові записки*. 2018. № 1. С. 51-64.
- Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Друге видання. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 496 с.
- Плохій С. Остання імперія: Занепад і крах Радянського Союзу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с.
- Україна в сучасному геополітичному просторі. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку* / За ред. Ф. М. Рудича: Навчальний посібник. К.: Парламентське видавництво, 2002. С. 279-295.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
- Україна і Росія: хроніка взаємин: В 2-х т. Т. 2. 2004 – 2007 рр. / Автори-упорядники: Соколов В. М., Стьопін А. О., Василенко С. Д. та ін. Одеса: Астропринт, 2007. 552 с.
- Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. І. Мостяєв (упоряд.) та ін.; НІСД, Укр. ін-т філософії НАН України. К.: Луцьк, 2002. 288 с.
- Харпен М. Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. Харків: Віват, 2015. 304 с.
- Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: політико-економічний та секторальний аналіз. Львів: Світ, 2011. 399 с.

**ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄНИХ ЗНАНЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
Доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)**

1. Поняття і сутність геополітики.
2. Причини і час появи геополітики.
3. Геополітичні епохи.
4. Основні закони геополітики.

5. Категорії геополітики.
6. Методи і функції геополітики.
7. Складові геополітики.
8. Концепції географічного детермінізму.
9. Військо-стратегічні теорії.
10. Цивілізаційні теорії.
11. Виникнення та еволюція німецької геополітичної думки.
12. Геополітична концепція К. Гаусгофера.
13. «Середня Європа» Ф. Науманна. Місце України в концепції німецького вченого.
14. Т. Масарик про місце Чехословаччини і Закарпаття в Європі.
15. Ідея незалежності України в геополітичній концепції М. Вебера.
16. Еволюція поглядів М. Вебера у розумінні «українського питання».
17. «Україна – країна майбутнього» А. Шмідта. Закарпаття в геополітиці великих держав напередодні Другої світової війни.
18. Україна як складова частина СРСР в геополітичній концепції К. Гаусгофера.
19. Ю. Габермас про європейські перспективи України.
20. Німецько-східноєвропейські відносини і Україна в працях М. Єрабека.
21. «Український виклик» К. Шльогеля. Аналіз історичного значення для європейської ментальності Помаранчевої революції та Революції гідності.
22. Проблематика домінування Росії у Східній Європі в дослідженнях А. Умландта.
23. В. Шнайдер-Детерс про Україну як тимчасовий «вакуум влади» між Європейським Союзом і Російською Федерацією.
24. М. Заппер і А. Вендланд про зростання інтересу до України в Європі.
25. Українсько-європейські взаємини в оцінці Г. Гаусманна.
26. Сучасна Україна в наукових дослідженнях Х. Мауля, Г. Хельманна і Е. Сцемпіеля.
27. Геополітична «вісь історії» Г. Макіндера.
28. Геополітична концепція «Нової Європи» і «циклів гегемонії». Проблема незалежності України в працях Р. Сетон-Вотсона.
29. «Геополітика націй» Р. Купера. Аналіз праці вченого «Розлом націй. Порядок і хаос ХХІ ст.».
30. Геополітична концепція М. Геффернена. Європа: історична географія ідеї.
31. Н. Дейвіс про поділену й неподільну Європу. Сучасні українсько-польські взаємини через призму минулої історії.
32. Геополітична концепція З. Бжезінського.
33. З. Бжезінський про роль України на просторах Євразії.
34. З. Бжезінський про європейський вибір України.
35. Українсько-російські взаємини в оцінці З. Бжезінського. Проблема «фінляндизації» України.
36. Цивілізаційна геополітика С. Гантінгтона.
37. С. Гантінгтон про «зіткнення цивілізацій» і «лінії розлому». Росія й Україна в оцінці вченого.
38. Геополітична концепція Ф. Фукуяма.
39. Ф. Фукуяма про руйнування Євразійського геополітичного простору і необхідність сприяння входження України до євроатлантичних структур.
40. П. Гурден про чинники, які послаблюють геополітичне становище України.
41. П. Маршан про перспективи відносин України з ЄС і РФ.
42. А. Валь про проблему «Україна – НАТО».
43. Україна і Євразія в оцінці Ж. Вюжіка.
44. Геополітичні погляди Е. Тодда на «українське питання».
45. Війни Путіна проти Чечні, Грузії та України в працях М. Ван Харпена.
46. Марсель Ван Харпен про корені російського імперіалізму та незалежну Україну.
47. Україна в геополітичних концепціях Євразійства.
48. Сучасні неоевразійські геополітичні концепції. О. Дугін і концепція «російської цивілізації».
49. Геополітичне становище Київської Русі.
50. Галицько-Волинська держава у міжнародних відносинах.

51. Геополітика Б. Хмельницького.
52. Особливості геополітичного курсу гетьмана І. Мазепи.
53. Україна в геополітиці великих держав наприкінці XVIII – початку XX ст.
54. Україна в геополітиці великих держав між двома світовими війнами.
55. Чехословаччина і Карпатська Україна в центральноевропейській політичній кризі напередодні Другої світової війни.
56. Основні геополітичні вектори в політичній думці України першої половини XIX ст.
57. Ідея словянської федерації в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства.
58. Словянська орієнтація як геополітичний вектор у працях І. Франка і Р. Лащенко.
59. Геополітична думка в Україні другої половини XIX ст. Західноевропейська орієнтація М. Драгоманова.
60. Геополітична ідея Чорноморсько-адриатичної федерації С. Шелухіна і С. Томашівського.
61. Ю. Липа та його концепція створення Чорноморсько-балтійської федерації.
62. Ю. Липа про неминучий «поділ Росії».
63. Близькосхідний аспект української геополітики в працях С. Рудницького.
64. Центральноевропейський вектор української геополітики в науковій спадщині Б. Крупницького.
65. Концепція східно-західної «рівноваги» І. Лисяка-Рудницького.
66. Геополітичні ідеї в творчості М. Міхновського, Л. Цегельського, В. Липинського.
67. Геополітичні аспекти в Пастирських посланнях та листуванні митрополита Андрея Шептицького.
68. Геополітичні аспекти в працях українських політиків націоналістичного спрямування.
69. М. Колодзінський про геополітичне становище Карпатської України напередодні Другої світової війни.
70. Геополітичні мотиви трилогії М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина».
71. Сучасне геополітичне становище України в працях М. Дністрянського.
72. Теоретичні й методологічні проблеми української геополітики в працях В. Дергачова.
73. Теоретичні й прикладні аспекти сучасної української геополітики в працях Ф. Рудича, О. Дергачова, Г. Зеленько, А. Кудряченка та ін.
74. Ключові елементи сучасної геополітичної доктрини України в працях Г. Ситника, А. Гальчинського, В. Мадіссона, В. Шахова та ін.
75. Дослідження проблематики військово-політичних аспектів в сучасній Україні.
76. «Українська Понтида» О. Багана.
77. М. Михальченко про місце України як лімітрофу.
78. Геополітичне прогнозування В. Горбуліна.
79. Дослідження проблем геополітики в провідних науково-дослідних інститутах України.
80. Україна в глобальних міжнародних структурах.
81. Українсько-американські міждержавні відносини.
82. Україна і ЄС: сучасний стан і перспективи розвитку.
83. Держави Центральної та Східної Європи і Україна: політичний, економічний та соціокультурний виміри.
84. Україна-НАТО.
85. Україно-російська війна 2014-2020 рр. Міжнародна підтримка України.
86. Головні геополітичні пріоритети незалежної України.
87. Регіональна геополітика: сучасний стан дослідження проблеми.
88. Україна та Вишеградська четвірка.
89. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан (історико-політологічні дослідження).
90. Етнічні межі і державний кордон України.

МІСЦЕ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ (Матеріали для лекцій)

Про особливе місце України в сучасному геополітичному світі говорили завжди. Звичайно, на тому чи іншому етапі української історії змінювалися пріоритети, політичні орієнтації, виникали і зникали цілі імперії. Якщо в часи Давньоруської держави з нами рахувалася Візантійська імперія, а в козацьку добу від послуг запорожців не відмовлялися великі європейські держави, то після Хмельниччини українська державність перетворювалася в історію. Україна все більше ставала залежною і врешті-решт втратила свою незалежність аж до історичних подій 1917 – початку 1920-х років ХХ століття.

Розглядаючи українську справу на широкому міжнародному тлі, Михайло Драгоманов часто торкався геополітичних проблем Східної Європи, акцентуючи на російському, польському і балканських питаннях. Головними перешкодами демократичного політичного розвитку він вважав «польський історичний патріотизм», «німецький натиск на Схід» та «експансіоністські традиції російської державності». Недоліком концепції Михайла Драгоманова було ототожнення українських і російських геостратегічних інтересів, за що його піддавав критиці один із засновників ідеології українського націоналізму Дмитро Донцов. Подібною до драгоманівської була позиція Івана Франка. В статті «Одвертий лист до галицької української молодезі» (1905) письменник констатував: «Велика доба для нашої нації почнеться з хвилиною, коли в Росії упаде абсолютизм». Коли це станеться, тоді перед українською інтелігенцією постане завдання – «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного й політичного життя...». Хоча необхідно зауважити, що Франко в цьому плані був певною мірою песимістом: «Ідеал національної самостійності, в усякому погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого...».

Для радикального автора «Самостійної України» (1900) Миколи Міхновського сумнівів не було хто є головним ворогом України: «Ми – нація зрабована, нація-раб. Коли більшість московської нації хоче самодержавства, то ніхто не зможе знести його, а коли вона його схоче, то й ніхто їм цього не заборонить, бо москалі складають державу незалежну. Через то для нас буде найрозумніше залишити справу про самодержавство москалям, а самим пильнувати свого: державного визволення своєї нації». Якщо думки Міхновського відзначалися більше емоціями ніж реальним підходом, то Дмитро Донцов є автором цілого ряду праць, які необхідно вважати геополітичними: «Сучасне положення нації і наші завдання» (1913), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Міжнародне положення України і Росія» (1918), «Українська державна думка і Європа» (1918), «Підстави нашої політики» (1921), «Націоналізм» (1926). Сучасні українські дослідники справедливо акцентували на внеску Донцова в українську геополітичну науку. Саме Дмитро Донцов уперше ввів тезу про смертельну загрозу для України російського імперіалізму, визначивши Росію як головного ворога. Вчений увів національний принцип в оцінювання внутрішньої та зовнішньої суспільно-політичних ситуацій, кардинально відкинувши «провінціалізм», тобто примітивне і нестратегічне бачення завдань України. Донцов також передбачив вихід на історичну арену недержавних народів Середньої і Східної Європи і поставив українську справу в контекст цих геополітичних зрушень. Саме Донцову належить формула, що «Росія без України вже не наддержавна, не повноцінна імперія» і несе загрозу не тільки Україні, але й усій Європі. Своїми словами «географічно, може, ми й належимо до Східної Європи, але культурно ми є частиною Заходу», – Дмитро Донцов поставив боротьбу за українську справу та ідею у кардинально інші виміри, у контекст розвитку та зіткнення різних цивілізацій. Говорячи про місце України між Росією і Заходом, вчений однозначно стверджував: «... Україна має визначитись: або увійти / повернутися в європейський духовно-правовий постір, або залишитися неважливою провінцією євразійської імперії... Росія є, власне, великим хаосом, вічною невпорядкованістю – ідей, тенденцій, почувань, вартостей, – і йде це від

глибин російської душі – напівазійської, напівварварської, у тому сенсі, що ця країна так і не пережила ще цивілізаційного синтезу». Ці висловлювання Донцова не втратили своєї актуальності до нашого часу.

Дмитро Донцов не тільки описав геополітичне становище України, але й запропонував власну модель геополітичного комплексу Середньої Європи, в якій вирішальну роль повинні були відігравати нові держави Україна і Польща: «Якщо Україна хоче бути органічним складником Середньої Європи, вона повинна нести місію Понтиди – країни-епіцентру Чорноморського (східноєвропейського) простору, мусить творити геополітичний чотирикутник: Понтида (Україна) – Анатолія (Туреччина) – Балкани – Кавказ. Лише за таких умов Україна стає чинником рівноваги у просторі цілого континенту». Аналогічні думки висловлював визначний український географ, автор цілого ряду праць про майбутній геополітичний устрій України Степан Рудницький. Він обґрунтував ідею Балтійсько-Понтійської федерації як протизагроз російській експансії в Західну Європу. Рудницький переконував політиків Заходу в недопустимості включення України в сферу російських інтересів, бо це призведе тільки до посилення Росії.

Визначний український вчений Юрій Липа свою геополітичну концепцію виклав у фундаментальних працях «Українська раса» (1937), «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941). Розуміючи під расою ментальну, духовну цілісність і самобутність української нації, Юрій Липа закликав використовувати розумні геополітичні орієнтири, до яких відносив природну вісь Північ-Південь. «Визначення напрямної на схід чи захід – це передусім нищення власного характеру, духовності, що прийшла з півдня. Духовності, що зросла над південними морями й вододілами і розпростиралась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом (Бугом) і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня». Геополітична вісь Північ-Південь, як вісь українських земель, проявилась як у княжій, так і козацькій добі. Таку українську вісь Ю.Липа протиставляє відповідним осям Польщі й Росії. Приміром, нерозуміння, що дилемою Польщі є Захід-Схід призвело до того, що вона була втягнена до геополітично чужого їй конфлікту на південних просторах України зі шкодою для неї. Це ж стосується й Росії, яка завдяки Україні зуміла змінити вісь експансії. Ю.Липа доводив, що не лише в минулому, але й тепер та в майбутньому, необхідно притримуватися такого ж геополітичного порядку: «Та вісь зостається й надалі. Її справжнє утвердження при свідомій будові українського Роду, при усталенні Хати – є дуже важливе. Без опертя на півночі, без виходу на півдні, нема можливостей для розбудови цієї хати. Геополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра – в усякому разі, завжди південно-північна вісь». Отже, вчений підкреслив значення для Української держави Криму як ключа до Чорного моря і водночас усвідомлення пагубності для неї втрати впливу в цьому районі.

За своїм геополітичним значенням Московія докорінно відрізняється від України: «коли поземною геополітичною віссю Московії є горішнє Поволж'я, то поземною віссю України є північно-східний берег Чорного моря». «Росія, – пише Ю.Липа, – це було певне примирення обох національних початків. Примирення це завдало важкий удар москвинам, знищивши їм національне ісповідання, та важко відгукнулось і на українцях, скасувавши їх своєрідний устрій і торгівлю». На глибоке переконання Ю.Липи, обидва народи – українці та росіяни – повинні повернутися на той етап взаємовідносин, коли вони були окремими. Цікаві судження Ю.Липа висловив стосовно майбутнього Сибіру: «Рано чи пізно Сибір матиме, коли не самостійність, то принаймні, автономічний устрій типу домініону. Претензії Українців до теренів, де замешкує їх більшість (Сірий, Зелений Клин) – не мають підстав. Сибіром кермують міста. Тим часом там є не більше, як кілька процентів українців... Можливості існування якоїсь держави Зеленого Клину – виключені. Найважливішим був би поворот українців на свої теренові землі при першій можливості. Їхня колонізація до Сибіру ще дуже свіжа, – переселятись туди вони почали десь в 900-тих роках і не злилися

безповоротно з місцевими сибіряками... Сибір для сибіряків – це гасло найреальніше, бо на довгий протяг часу».

Говорячи про Далекосхідний край, Ю.Липа цілком справедливо акцентував на зацікавленості в ньому двох геополітичних гравців – Росії та Японії. Не відкидав він і Китай – можливого майбутнього гравця. Щодо геополітичних планів Японії, то для них важливо створення держави на території на схід від Байкалу. Це була б буферна держава, яка б відділяла Японію від більшовицької Росії. Йдеться в працях Ю.Липи також про майбутнє Киргизстану та Туркменістану. Останній, на думку вченого, «занадто розшматований». Юрій Липа не завершує свою монографію «Розподіл Росії», як це прийнято в науковій літературі, висновками. Він їх вважає зайвими, бо вже сама проблематика і назва праці говорять самі за себе – потреба розподілу Росії є доконаним фактом. Підсумовуючи геополітичну доктрину Юрія Липи, сучасний український вчений Мирослав Дністрянський відзначив: «це моделі активного включення України в світові відносини, які зорієнтовували українство не на пристосування до наявних, а на творення нових територіально-політичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин».

Ми зупинилися на аналізі наукової спадщини лише кількох українських дослідників, які порушували геополітичну проблематику. Однак й цього достатньо, щоб зрозуміти всю актуальність їх ідей. Після проголошення незалежності різні українські президенти і уряди притримувалися різних підходів стосовно геополітичного майбутнього нашої держави. Але, як правило, перевага віддавалася багатовекторній політиці, яка, загалом, зводилася до мирного співжиття України між Росією і Заходом. Багато українських політологів вихвалювали таку позицію української влади, вважаючи її далекоглядною і розумною, нерідко забуваючи про перестороги своїх попередників у науці. Разом з тим, вже тоді в наукових колах йшлося про ненадійність такого зовнішньополітичного курсу. Ще в 2002 році політолог Анатолій Гальчинський видав монографію «Україна на перехресті геополітичних інтересів», в якій відзначав: «Україна вимушена захищати свої інтереси від Росії». Більш радикально висловився Сергій Квіт у передмові до книги Олега Багана «Українська Понтида. Геополітичні виміри сучасної України» (2002): «Відсутність чіткого геополітичного курсу і взагалі доктрини національної безпеки, як правило, ховається за гучними евфемізмами типу «багатовекторність», коли курс «європейської інтеграції» насправді більше схожий на повільне повернення до російського імперського простору. Що найстрашніше – в будь-якому випадку ми не виходимо за межі старих, хоч і по-іншому названих парадигм. Українське державне геополітичне мислення сьогодні характеризують вторинність і догматизм».

Ця вторинність і догматизм особливо прискореними темпами почали відбуватися в Україні з приходом до влади Віктора Януковича. Стратегічні геополітичні інтереси кожної держави так чи інакше визначаються потребами збереження її суверенітету, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, поступального соціально-економічного й політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів для України додатково зумовлена низкою чинників, насамперед різновекторністю регіонально-політичних орієнтацій. Якщо до цього додати такі негативні явища в житті країни як високий рівень хабарництва, відсутність проведення системних економічних реформ, розвал власних збройних сил, то можна впевнено стверджувати, що в роки правління Януковича політична криза досягла свого апогею. Такий стан справ в Україні співпав із радикальною зміною зовнішньополітичного курсу Російської Федерації стосовно України. Якщо в попередні роки українсько-російське протистояння зводилося, як правило, до постійних «газових війн», відкритої економічної війни, то після перемоги революції гідності та падіння режиму Януковича «холодна війна» переросла в пряму агресію. Окупація Криму радикально змінила геополітичну ситуацію в Європі, що дозволило М. Саакашвілі назвати українські події «геополітичною революцією». І в цьому є зерно істини. Втручанням в Україну Російська Федерація порушила не лише результати Ялтинської конференції 1945 року, але й зобов'язання цілого ряду світових держав щодо територіальної цілісності України відповідно

з Будапештським меморандумом 1994 року. Вперше з часів Другої світової війни велика європейська держава – один із співзасновників ООН – стала жертвою агресії сусідньої держави. Становище України суттєво ускладнила військова агресія Росії на Донбас, що призвело до окупації окремих районів Донецької та Луганської областей.

Опинившись у складній геополітичній ситуації, коли держава втратила 20% своєї економіки, кілька тисяч загиблих військових і мирного населення, Україна змушена була піти на укладення так званих мінських домовленостей. Російська агресія викликала велике занепокоєння в світі, що й призвело до запровадження економічних санкцій проти Росії з боку Європейського Союзу і США. Вже один той факт, що більше тридцяти разів «українське питання» обговорювалося на засіданнях Ради Безпеки ООН, свідчить про неослабну увагу Заходу щодо подій в Україні. Незважаючи на певну строкатість членів Європейського Союзу і значну їх залежність від російської економіки, проте продовжуть діяти економічні санкції, які завдають відчутного удару по Російській Федерації.

Українські події останніх років постійно знаходилися в полі зору відомих західних політологів. Автор «Великої шахівниці» Збігнев Бжезінський, який свого часу передбачив розпад СРСР, завжди прихильно відносився до України, розуміючи яке важливе місце займає Україна між Росією і Заходом. Ще на початку 90-х років Бжезінський переконував, що «без України Росія перестане бути євразійською імперією». Ще напередодні революції він звернув увагу на необхідності включення України, Росії та Туреччини до Великого Заходу, тобто залишався прихильником інтеграції нашої держави до Європейського Союзу: «Україна, безперечно, потрібна для майбутніх зв'язків між Заходом і Росією як незалежна, демократична країна, що може успішно підтримувати добросусідські відносини з Росією, і водночас вона стане дедалі більше зв'язаною та обопільно відкритою щодо Європи». Збігнев Бжезінський висловив занепокоєння з приводу того, що Україна почала втрачати свою роль в цих процесах і деградує її лідерство. За Януковича, констатує він, українці обрали таку політику, яка рівнобіжно зменшує незалежність України від Росії. Разом із тим це зменшує і шанси на те, щоб стати частиною Європи, що становить величезну загрозу всій українській незалежності. «Без імен я можу сказати, що істинна проблема полягає в надзвичайно низькому рівні патріотизму у високих політичних елітах, – продовжує американський політолог. Найвищі політичні еліти України найбільше переймаються власною заможністю і власним збагаченням. Внаслідок цього ми бачимо дуже заплутані хаотичні зв'язки та брак стратегічного бачення для України».

Детальну оцінку української кризи З.Бжезінський виклав у своїй доповіді «Взаємна безпека під питанням? Росія, Захід і архітектура європейської безпеки», виголошеній в «Центрі Вілсона». «Те, що ми зараз спостерігаємо в Україні, це, на мій погляд, не просто сварка, а симптом більш серйозної проблеми – а саме, поступового і стійкого підйому російського квазі-містичного шовінізму, який триває вже впродовж шести або семи років» – констатує політолог. Для вченого не викликає сумнівів, що «головну роль у цьому зіграв Путін, і зміст цієї нової концепції повністю визначає відносини Росії зі світом загалом і з Заходом зокрема». Що ж це за нова російська концепція?

З.Бжезінський проаналізував спільну доповідь МЗС Росії та провідних науковців, які запропонували Путіну нову доктрину зовнішньої політики, що повинна базуватися на трансформації російської національної ідентичності. В чому її суть? У цій доповіді йдеться про чотири ключові концепції: по-перше, концепція «розділеного народу», по-друге, тема «захисту співгромадян за кордоном», по-третє, тема «російського світу», по-четверте, значення визнання та збереження, прийняття і просування «Великої російської цивілізації». Я згадав про це, тому що було б помилкою вважати кризу в Криму і в Україні продуктом раптового спалаху гніву».

Бжезінський продовжує пояснювати російський план: «Концепція розділеного народу – це відправна точка для шовіністичних заяв про те, що суверенітет Росії поширюється на всіх російських людей, де б вони не перебували. І тим, хто знайомий з історією Європи до початку Другої світової війни, ці заяви неминуче здадуться до болю знайомими. Зрозуміло,

ця концепція приводить нас до ідеї захисту співгромадян, які проживають за кордоном. І це має особливе значення для тих держав, на території яких проживають етнічні росіяни і які межують з Росією. Концепції розділеного народу й захисту співгромадян за кордоном приводять нас до ідеї російського світу. Під ним мається на увазі органічна цілісна єдність усіх російських людей, незалежно від їх місця проживання. І ці місця проживання можуть бути змінені шляхом возз'єднання етнічних росіян. Згадайте про країни Балтії. Не менш важливою є переконаність у тому, що Росія не входить до складу західної цивілізації. Вона також не є частиною Китаю. Вона не є частиною мусульманського світу. Вважається, що Росія сама по собі є великою цивілізацією.

«Таким чином, – запитує Бжезінський, – чого нам варто чекати? Якщо Україна є всього лише симптомом проблеми, то розв'язати цю проблему буде вкрай важко. Я думаю, для її вирішення знадобиться деякий час. Але вирішення цієї проблеми має бути не одностороннім, оскільки Захід має там свої інтереси. І ці інтереси повинні набути форми розумної політики». В чому ж полягає така «розумна політика» на думку політолога: «Якщо українську проблему локалізувати, з часом вона, можливо, втратить свою гостроту. Особливо якщо російський, усе більш космополітичний середній клас, який зараз піднімає голову, але все ще залишається досить слабким, стане значимішим у політичному відношенні, можливо, втомившись від відчуття своєї вразливості і розчарувавшись у Путіні, і візьме на себе більш суттєву політичну роль, коли Путін відійде від справ. Але коли це станеться? Цього передбачити неможливо. Можливо, скоро. Можливо, ні. Але багато що залежить ще й від того, чи стане Україна симптомом успіху або краху путінського світогляду». Бжезінський вважає, що путінська доктрина загрожує не тільки Україні, але також державам Балтії, Грузії, Молдови і Білорусі. Що стосується останньої, то вона взагалі немає ніякого зовнішнього захисту.

Чи можливий компроміс? Формула доволі проста: «Україна має продовжувати рух, який публічно підтримується переважною більшістю українців, у напрямі до членства в Євросоюзі. Але це тривалий процес. Турки, наприклад, чекають вступу в Євросоюз вже 60 років. Іншими словами, на це буде потрібен час. Таким чином, небезпеку для Росії не можна назвати близькою, а негативні наслідки не є дуже руйнівними. Водночас ми маємо переконати Росію в тому, що Україна не стане членом НАТО. Я вважаю, що це важливо з ряду політичних причин. Якщо ви подивитесь на карту, то зрозумієте, що для Росії це буде важливо з психологічної і стратегічної точок зору. Таким чином, Україна не повинна стати членом НАТО. Але з тієї самої причини Росія має зрозуміти, що Україна не стане членом міфічного Євразійського союзу, який президент Путін намагається просувати на основі ідеї про особливе місце Росії у світі».

Збігнев Бжезінський вважає, що Володимир Путін має зробити вибір з трьох основних варіантів дій: «1. Він міг би спробувати досягти мирного врегулювання з Україною, зупинивши посягання на її суверенітет та економічний добробут. 2. Путін міг би і далі підтримувати слабо завуальовану військову інтервенцію, метою якої є сіяння хаосу в окремих регіонах України. Якщо Росія далі йтиме цим курсом, то, очевидно, Заходу доведеться вдатися до застосування тривалих і справді суворих санкцій. 3. Путін міг би окупувати Україну, скориставшись набагато більшим військовим потенціалом Росії. Проте такий варіант викликав би не лише швидку відплату з боку Заходу, але й український опір... Очевидним правильним вибором є пошук формули для мирного врегулювання, яке повинно передбачати відмову Росії від застосування сили щодо України. Такою є думка Збігнева Бжезінського про можливі варіанти вирішення «української проблеми». Відзначимо, що так вважає не лише він. Дещо подібні думки висловив американський політолог Френсіс Фукуяма, деякі європейські політологи і політики. Додамо, що після втручання Російської Федерації в «сірійські проблеми», передбачити подальший розвиток геополітичного протистояння досить складно.

Перші тижні повномасштабного російського вторгнення в Україну нам дуже нагадували позицію лідерів європейських держав напередодні Другої світової війни.

«Масове загальне занепокоєння», «щирі співчуття українцям», заклики до переговорів із кремлівським диктатором... Здавалося, нічого нового у світовій геополітиці. Але, як з'ясувалося, демократичний колективний Захід, урешті-решт, чітко усвідомив усі масштаби і катастрофічні наслідки російської агресії. Перед загрозою знищення опинилися не тільки міста і села України, але й Європа та й світ загалом. Держави, які відстоюють демократичні цінності та ідеали, об'єдналися проти сил абсолютного зла, яке уособлює в собі кремлівський диктатор та його найближче оточення. Завдяки Інтернету сьогодні неможливо приховати тисячі зафіксованих фактів злочинів проти людяності, які здійснюють окупанти на нашій землі: Буча, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь, Рубіжне... Світ, хоч із значним запізненням (Грузія – 2008, Крим – 2014, Донбас – 2014–2022), але зрозумів, що несе «русский мир» цивілізованому світу...

На фронтах російсько-української війни героїчну боротьбу проти окупантів веде славнозвісна 128 окрема гірсько-штурмова бригада, яка сформована на Закарпатті. Визнанням вагомого внеску бригади в розгромі окупаційних військ є той факт, що полковники Сергій Шаптала, Сергій Собко і Денис Чаюк удостоєні найвищої державної нагороди – звання Герой України. Нещадно громить ворога добровольчий батальон «Сонечко», який теж заснований на Закарпатті, але його ряди поповнюють воїни з усієї України. Ужгородський національний університет гордиться своїм професором Федором Шандором, який із зброєю в руках захищає українські землі на харківському напрямку російсько-української війни. Повним кавалером ордена Богдана Хмельницького став наш земляк Юрій Беляков, який очолює одну з бригад ЗСУ. Кандидат фізико-математичних наук, доцент Українсько-угорського навчального інституту Ужгородського національного університету Віктор Трошкі теж воює у складі Збройних сил України. Він – етнічний угорець, який не проходив строкову військову службу, не мав ні армійського, ні тим більше бойового досвіду. Не перебуваючи у резерві чи запасі, Віктор Бейлович міг і далі спокійно читати лекції студентам чи займатися науковою діяльністю. Про своє рішення стати на захист рідної держави однозначно заявив: «Події останніх днів на Київщині це дуже промовисто ілюструють. Моя бабуся за татом (та, що майже не говорила українською) часто розповідала мені, як червона армія в 1944-му звільняла Закарпаття. І як ставилася до угорців. Було те саме, що ми бачимо у Бучі, Ірпені, Гостомелі та інших населених пунктах – один до одного. Мого дідуся репресували й відправили на Донбас тільки за те, що він був угорцем. Потім, через роки, його реабілітували. Бабуся вже померла, але коли почалася ця війна, я дуже яскраво згадав її розповіді й вирішив зробити все, щоб подібне жахіття знову не докотилося до Закарпаття...».

Сьогодні Збройні сили України, завдаючи нищівних поразок військам московських зайд, захищають не тільки власну територію і державний суверенітет, але й виконують роль символічного щита демократичних цінностей від дикої орди, що несе з собою смерть, страждання і руйнацію всього, що досягнуто цивілізацією.

В Ужгороді вимушено опинилися й науковці в статусі внутрішньо переміщених осіб. Їх, а також інших переселенців, прийняли в Ужгородському національному університеті. Координаторка Волонтеріату нашого вишу Ганна Мелеганіч каже: «Найперше, з чого ми почали, – житло для переселенців. Гуртожитки передусім були готові для поселення. Із третього дня війни, тобто з 26 лютого, ми почали плести маскувальні сітки. І успішно це робимо досі. Виготовили вже понад пів сотні таких. Працюємо за різними напрямками. Збираємо допомогу як для ЗСУ, так і для переселенців». Коли до Ужгорода почало прибувати багато переселенців, у місті заснували «Гастрономічний батальйон Закарпаття». Волонтерка Валерія Попович поділилася думками про пророблену роботу: «Харчувалося по 6 тисяч осіб. Бувало, готували навіть по 6–7 тонн їжі на добу: крім харчування в їдальні, небайдужі роздавали їжу та напої на вокзалах і пунктах пропуску». Студенти і викладачі УжНУ активно долучаються до роботи у волонтерських організаціях «Комітет медичної допомоги Закарпаття» та «Творчі волонтери Ужгорода». Про діяльність останньої випускниця відділення журналістики Юлія Дуб неодноразово заявляла: «Мета – не лише

розважити дітей та дорослих, а створити таку атмосферу, аби всі почувалися як вдома, перебуваючи в різних куточках України, та головне – руйнувати стереотипи».

ГЕОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КАРЛА ГАУСГОФЕРА (Матеріали до лекцій)

Сучасні дослідники справедливо вважають Карла Гаусгофера (1869-1946) одним із засновників німецької геополітики. Він був визначним вченим, який відзначався фантастичною працелюбністю, володів унікальною майстерністю читання лекцій, був людяним і добропорядним. Необхідно погодитись з одним із біографів Гаусгофера, що «будучи переконаним німецьким патріотом, він ніколи не опускався до рівня паннімецького шовінізму» [2, 189]. Разом з тим, не можна заперечувати твердження М.Дністрянського, що «незважаючи на велику кількість публікацій (понад 400), оригінальних ідей та методологічних підходів у К.Гаусгофера не так вже й багато, та ще й догоджаючи політичній кон'юктурі він часто змінював свої погляди» [8, 84]. Хоча існують різні думки щодо ролі К.Гаусгофера в розвитку геополітики [1, 3, 4, 8-11, 12, 16-20], однак його вплив на становлення цієї науки важко переоцінити. Дехто з його іменем пов'язує також занепад геополітики [8]. Найбільш повний аналіз теоретичної спадщини К.Гаусгофера зроблений А.Васильченком [2].

Карл Гаусгофер народився в Мюнхені у баварській консервативній аристократичній сім'ї. Його батько був професором політичної економії в Мюнхенському технічному університеті. Після закінчення гімназії (вищої академічної школи), всупереч сімейній традиції, він вирішив стати професійним військовим. Протягом 1895-1897 рр. майбутній класик геополітики прослухав серію курсів у Баварській військовій академії. К.Гаусгофер, ставши у 1899 р. офіцером, більше двадцяти років прослужив у армії. Брав участь у битвах Першої світової війни і вийшов у відставку в чині генерал-майора. В роки Другої світової війни К.Гаусгофер одержав ранг бригадного генерала.

В 1908-1910 рр. займав посаду німецького військового аташе в Японії, що дозволило йому близько познайомитися з проблемами Далекого Сходу і Тихого океану. Його перше наукове дослідження «Дай Ніхон» («Велика Японія») було присвячено геополітиці Японії й видано в Мюнхені (1913). Японський період закінчився захистом докторської дисертації, яку він підготував у Мюнхенському університеті під керівництвом професора Ерїха фон Дрігальські. В дисертації та опублікованій монографії К.Гаусгофер ґрунтовно висвітлив географічні основи розвитку Японської імперії, яку він називав «Прусія Сходу». Дослідник, відносячи Японію до країн з континентальним типом мислення, розглядав її як пряму противагу Великобританії, що постійно прагнула до самоізоляції. Японія, навпаки, зобов'язана континенту культурою і писемністю. Уже в дисертації вчений обґрунтував ідею створення німецько-японського союзу.

Причетність до Японії зблизила К.Гаусгофера з Ріхардом Зорге – резидентом радянської розвідки в Японії. Ймовірно, не стільки К.Гаусгофер, як Зорге прагнув до знайомства. Першу зустріч радянського розвідника з визнаним лідером німецьких геополітиків прискорило призначення підполковника Ойгена Отта в якості офіцера-посередника в Японію. Відповідними рекомендаціями Отт міг заручитися в полковника Ніколаї, але ніхто краще Гаусгофера не міг дати йому в терміновому порядку необхідний мінімум інформації про японську армію і про Японію загалом. В недалекому минулому К.Гаусгофер доручив одному із своїх асистентів, тодішньому секретарю Гітлера і своєму учневі, Рудольфу Гессу написати для рейхсвера дослідження про японські методи шпигунства, внаслідок чого з'явився солідний матеріал обсягом в 132 сторінки. Отту хотілося дізнатися про все це побільше. Консультації відбувалися в прискореному темпі, так як Отту необхідно було прибути в японський генеральний штаб в червні 1933 р. [15].

Німецький дослідник Юліус Мадер детально описав знайомство Зорге з Гаусгофером: «Щойно за Ойгеном Оттом встигли закритися двері кабінету Гаусгофера в Мюнхенському університеті, як в них постукав Ріхард Зорге. Він добре підготувався до цієї зустрічі. Ще під час скрупульозної підготовки до виконання завдання він ґрунтовно вивчив і публікації Гаусгофера. Йому було відомо захоплення професора Японією і спеціальними проблемами Далекого Сходу, крім того, Зорге не без основи міг розраховувати на інтерес професора щодо його обширних знань проблем Китаю. Зорге звернув увагу на те, що професор Гаусгофер в своєму журналі, починаючи з 1927 р., постійно твердив про необхідність створення військового союзу між Німеччиною, Японією та Італією. Ймовірно, Зорге запитав Гаусгофера, чи не зацікавлений він в спеціальних статтях з проблем Японії та Китаю для свого журналу «Цайтшриффт фюр геополітик». Курт Фовінкель, який після Гаусгофера редагував журнал, писав: «... Мені відомо, що Зорге повідомив професора Гаусгофера про своє найближчим часом тривале відрядження в Японію і заявив про готовність надсилати звідти статті для «Цайтшриффт фюр геополітик». Поскілки Гаусгофер як завжди відчував себе тісно пов'язаним з Японією, і поскілки ми надавали великого значення роботі спеціалістів на місці подій, він з радістю прийняв цю пропозицію. Я вважаю, що Зорге говорив на цю тему з професором Гаусгофером в Мюнхені. Ймовірно, вони обговорювали і коло тем, які викликали в нас зацікавленість у такому співробітництві... Особисто я бачив Зорге до його від'їзду всього один раз... Ми розглядали Зорге перш за все як кореспондента в Японії, володіючого спеціальними знаннями в галузі економіки...» [15, 136].

Уже по першим статтям Ріхарда Зорге, які невдовзі з'явилися на сторінках «Цайтшриффт фюр геополітик», можна судити про те, які теми обговорювались під час переговорів з професором Гаусгофером. Статті називались «Перетворення в Манчжоу-Го», «Японські збройні сили. Їх місцеположення», «Японські збройні сили. Їх роль в політиці Японії» тощо. Нічого не підозрювавший головний геополітик, скоріше за все поінформував Зорге про мету вояжу підполковника Отта, а також погодився із запропонованими Зорге напрямками його майбутньої журналістської роботи в Японії. Все це давало можливість Зорге, посилаючись на рекомендації Гаусгофера та інших авторитетів, з повною основою вести дискусії на ці теми з експертом рейхсвера Оттом, не боячись викликати в останнього яку-небудь підозру. Вже згадуваний Курт Фовінкель пригадував, що «час від часу Зорге надсилав рукописи професору Гаусгоферу в Мюнхен; звідти я потім щомісяця одержував усі матеріали для чергового номера... Гаусгофер ніколи не виправляв рукописи, я зрідка тільки дещо виправляв стиль».

В 1921 р. К.Гаусгофер став професором географії Мюнхенського університету, де заснував Інститут геополітики та видавав журнал «Цайтшриффт фюр геополітик». У 1934-1937 рр. був президентом Німецької академії, головою організації «Об'єднання на захист німців за кордоном» в Баварії. В цей період у нього були непогані зв'язки з відомими нацистами, хоча необхідно констатувати, що членом НСДАП Гаусгофер ніколи не був. Він неодноразово зустрічався з Й.Ріббентропом, Й.Гебельсом, Г.Гімлером, вже не кажучи про свого учня – «наці номер три» Рудольфа Гесса. Рідше він бачився з Гітлером. У 1923 р. після невдалого «пивного путчу» Гесс разом з Гітлером переховувались в Альпах у замиському будинку Гаусгофера, а потім, коли вони відбували покарання в мюнхенській в'язниці, він часто навідував їх. Під час їх тривалих розмов Гітлер познайомився з геополітикою, а прийшовши до влади, перетворив цю науку в складову частину німецької ідеології. В 30-ті роки зв'язки Гаусгофера з політичною елітою Третього Рейху підтримувались через посередництво його сина Альбрехта, який з 1934 р. працював позаштатним дослідником в Міністерстві закордонних справ.

Необхідно погодитись з твердженням російського геополітика Миколи Мироненка [14, 62-71], що політичний вплив Гаусгофера на нацистський режим пройшов два випробування, які в кінцевому рахунку звели його нанівець. По-перше, це невдала мирна місія Р.Гесса в Англію (переліт в 1941 р. до Великобританії з місією переконати англійців у об'єднанні з Німеччиною, як твердив Гесс, належала Гаусгоферу). По-друге, провал липневого (1944 р.)

замаху на Гітлера (операція «Валькірія»), очолюваного полковником Штауфенбергом, в якому взяв участь син Гаусгофера Альбрехт. Сам Гаусгофер 23 липня 1944 р. був заарештований, а через деякий час така доля спіткала й його сина, який хоч і не брав участі в змаху, однак співчував заколотникам. Хоча вже 31 серпня Гаусгофер був звільнений, але тривалий час перебував у депресії.

Після краху фашистської Німеччини Гаусгофер був заарештований вже американськими окупаційними властями, так як потрапив до розряду «видатних нацистів, і виступив свідком на Нюрнберзькому процесі. Його становище ускладнював і той факт, що 28 січня 1946 р. Гаусгофера позбавили професорської пенсії, а керівництво мюнхенського університету не хотіло, щоб він читав лекції студентам. Перебуваючи в стресовому стані, 10 березня 1946 р. він разом з дружиною Мартою покінчив самогубством. Про психологічний стан Гаусгофера свідчить передсмертна записка: «Я не хочу, щоб мене поховали за якимись офіційними чи церковними обрядами. Я не бажаю жодних над могиляників з епітафіями. Я хочу все забути і бути забутим» [2, 187]. Заслуговує на увагу думка Володимира Дергачова, що «сьогодні називати Гаусгофера соратником і «сірим кардиналом» німецького нацизму рівнозначно звинуваченню Карла Маркса в геноциді проти радянського народу на тій основі, що, примара комунізму, яка бродила по Західній Європі, привела до кривавих наслідків на іншій землі» [7, 23-26].

Російські дослідники С.Жильцов, І.Зонн та А.Ушков небезпідставно відзначали, що в термін «життєвий простір» Гаусгофер і Гітлер вкладали різний зміст [13, 18]. Центральним пунктом зовнішньополітичної програми Німеччини в період гітлеризму було завоювання «життєвого простору» Сходу. Агресивність цього пункту носила в історії німців традиційний характер і лягла в основу доктрини «Дранг нах остен», що брала виток з часів тевтонських рицарів. Гітлерівська расова теорія вступала в пряме протиріччя з тією геополітичною лінією, якої притримувався Гаусгофер, адже за його ідеєю Росія мала стати союзником Німеччини. Є всі підстави стверджувати, що у Гаусгофера Гітлер взяв тільки те, що відповідало його ідеям, і не випадково вчений наприкінці життя заявляв, що зміст «Майн кампф» не має ніякого відношення до геополітики. Після арешту Гаусгофера західними союзниками йому неодноразово доводилося давати відповіді на безліч питань. Підозра слідчих, що його праці могли підштовхнути нацистське керівництво до здійснення агресивних задумів, Гаусгофер рішуче заперечував: «Якщо вони й читали мої праці, то зрозуміли їх суть невірно» [2, 148-149]. Нерідко Гаусгоферу приписували те, чого ніколи не було. Наприклад, стверджували, що Георгій Гурджієв саме через нього запропонував свастику в якості емблеми націонал-соціалістського руху. Насправді Гаусгофер протягом 1922-1938 років зустрічався з Гітлером не більше десяти разів [2, 10].

Видатний австрійський письменник Стефан Цвейг в книзі «Вчорашній світ. Спогади європейця» описав зустрічі з Гаусгофером, з яким познайомився під час подорожі до Індії. На відміну від багатьох офіцерів його освіта була всесторонньою і не обмежувалась знаннями військових наук. Направляючись із завданням вивчити на місці воєнний театр російсько-японської війни, він досконало оволодів японською мовою. Після повернення в Німеччину Цвейг довго підтримував дружні відносини з сім'єю Гаусгофер, переписуючись і навідуючи один одного в Зальцбурзі та Мюнхені. Цвейг пише про генерала з великою симпатією, відзначаючи його працелюбність та інтелект, талановитість чудового співрозмовника. Цвейг був одним з перших, кому генерал сформулював ідею про «життєвий простір» народів, але ніхто не передбачав, що його ідеї зможуть спричинитися до агресивної політики. Навіть коли Гаусгофера назвали «другом Гітлера», Цвейг не міг цьому повірити. І насправді, що могло бути спільного між високоосвіченим, глибокомислячим вченим і одержимого крайнім німецьким націоналізмом фанатом. Тим більше, що дружина Гаусгофера була далеко не чистої раси з точки зору нюрнберзького закону про євреїв.

Плідно займаючись науковою роботою, К.Гаусгофер опублікував кілька сотень наукових і науково-популярних праць. Серед основних його робіт заслуговують на увагу «Кордони в їх географічному і політичному значенні», «Панідеї в геополітиці», «Статус-кво і

оновлення світу», «Континентальний блок», «Геополітика Тихого океану», «Японська імперія в її географічному розвитку», «Світова політика сьогодні» та ряд інших. Показово, що дружина Гаусгофера Марта переклала на німецьку мову книгу англійського геополітика Дж. Фейргрива «Географія і світова могутність». До речі, хоча саме німецьких вчених вважали піонерами геополітики, Гаусгофер не заперечував того факту, що великих успіхів досягли науковці Італії, Великобританії, Франції, Іспанії, США, Росії. В одній з перших своїх лекцій Гаусгофер запропонував об'єднати зусилля вчених різних держав для дослідження конкретних територій.

У 1927 р. К.Гаусгофер завершив роботу над фундаментальною монографією «Кордони в їх географічному і політичному значенні» [21], в якій запропонував власний варіант «справедливого», на думку автора, вирішення проблеми кордонів. У передмові до книги К.Гаусгофер висловив надію, що в недалекому майбутньому не знайдеться місця дискримінації, і «багатомільйонні стародавні культурні народи не стоятимуть як безперервно звинувачувані, бідні, пограбовані перед закритими дверима, закриті кордонами і перетнуті дорогами в майбутнє» [233]. Звичайно, Гаусгофер мав на увазі, перш за все, Німеччину, яка втратила значні території після Версаля. До речі, для всіх праць вченого характерне різко негативне ставлення до рішень Версальського договору. Територіальні зміни, які сталися після Версаля, Гаусгофер зображує як такі, що поставили Німеччину в безвихідне становище, позбавивши її «життєвого простору». Подібна оцінка дається рішенням Версаля з приводу колоній. Слід також відзначити, що К.Гаусгофер зображує Німеччину, як таку, що багато втратила після поразки в Першій світовій війні, однак знімає з неї відповідальність за її розв'язання. В трактуванні цієї проблеми він апелює не до історичних фактів, а до психології та «патріотизму». Гаусгофер ніби продовжує лінію німецької делегації у Версалі. Оскільки договір був підписаний, то з юридичного боку він позбавлений можливості прямо заперечувати відповідальність Німеччини за розпочату війну, а це дозволяє автору ухилитися від обговорення цього питання, використовувати різноманітні «обхідні маневри».

Кордон, на глибоке переконання К.Гаусгофера, є складовим чинником життя нації, отже його треба захищати. Той, хто цього не робив, буде відчужений кордоном і йому, рано чи пізно, доведеться за це розплатитися. Визнаючи «природність» кордонів – гірські хребти, великі ріки, пустинні й заболочені місця, які завжди відігравали велику роль в житті держави, - вчений, все-таки, натякає на їх перегляд, адже не може німецька нація перебувати в принизливому становищі. Наслідуючи ідеї свого вчителя Ф.Ратцеля, Гаусгофер вважає нормальним, а точніше, повністю допустимим просторове розширення держав, не виключаючи при цьому і можливість освоєння земель, які раніше були непридатними для життя. Ідею «розширення простору» Гаусгофер більш чіткіше сформулює у пізнішій своїй праці «Континентальний блок»: «Адже кожна перемога в кінцевому рахунку виражається в просторі, а приз перемоги – одержана територія. Але вона повинна бути насправді захоплена і стати такою» [22]. В роботах Гаусгофера часто зустрічається формула «розбійники моря» і «розбійники степу», при допомозі якої вчений намагається зображувати себе противником імперіалістичної, загарбницької політики. Однак, варто погодитись з твердженням І.Усачова, що цим самим він «вносить плутанину в саме питання про історичне формування держав, ставлячи знак рівності між природним пересуванням народів і колоніальним загарбанням» [22, 419].

В розділі про психологію кордонів держави та їх типи К.Гаусгофер наводить свій ідеал кордону – «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому». Такий кордон, на думку вченого, зберігається навіть тоді, коли сильніший змушений відступати. Що стосується сухопутного кордону Німеччини на Заході, то він нагадує «зруйновану стіну», з якої випали найцінніші камені попередньої будови, та й ті лежать на чужій, але вже не своїй землі. Безсумнівно, йдеться про землі, які за Версальським договором відійшли до Франції. Кульмінацією свого дослідження Гаусгофер вважає «виховання усвідомленого почуття кордону». «Політичне почуття кордону», вважає дослідник, найкраще збереглося в Японії. Для того, щоб цього досягти в повній мірі, має

мати місце рівновага між «настроєм і результатом», але аж ніяк не обійтися без «практичних справ», без «бойової участі як особистості, так і мас у вихованні почуття кордону». Тільки тоді завершиться «усвідомлене повернення до інстинкту самозбереження», але «на більш високому рівні» [21, 80-87].

К.Гаусгофер запропонував власну типологію кордонів, виділивши його п'ять різновидів: 1) наступаючий кордон, який складається з висунутих вперед опорних органів; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями кордон, який постійно розвивається і розширюється («кордон наготові»); 3) кордон рівноваги, який можливий завдяки спільному розумінню обох сторін; 4) укріплений кордон в стані оборони; 5) кордон, напередодні розпаду – роззброєний, кинутий напризволяще, відкритий для проникнення, вторгнення тощо. Гаусгофер також поділяє кордони на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні. У розділі «Оборона кордону і кордон оборони» вчений звернув увагу на військово-технічну організацію кордону: «Підтримка кордону в боєздатному стані вимагає перш за все кропіткої роботи усіх в державі в ім'я досягнення прикордонної оборони» [21, 202-212]. Але, вважає Гаусгофер, все повинно мати свою міру, бо «це незнання міри, звичайно, викликає переляк за кордоном». Окремий розділ дослідник присвятив кордонам німецького народу і держави, піддавши нищівній критиці «ідею пан-Європи». Вона, на його глибоке переконання, «втягнула б нас, обікрадених простором, в жорстокі битви французького, бельгійського і нідерландського імперіалізму за колонії». Всі біди німецького народу, - вважає Гаусгофер, - «мають причиною два моменти: перший – особливість нашого життєвого простору, і другий – зарано виявлений внутрішній настрій нашої високообдарованої, але схильної до шизофренічних катастроф народної спільноти» [21, 227-237].

Оптимістично завершує свою працю Гаусгофер: «...Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і до сильних країн, і до хоробрих народів, зміцнюючи та знесилоючи їх подібно отруті, змушуючи їх розгубити і проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей... Слід вважати своїм обов'язком без спочинку окликати їх як сомнамбул до тих пір, поки вони не почують і не прокинуться, щоб зміцнити і розширити свої кордони... Кожний повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного і культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів!» [21, 249].

В 1931 р. з'явилася праця К.Гаусгофера «Панідеї в геополітиці». Під ними вчений розумів «ідеї, які охоплюють всі народи, широкі цілі, й інстинктивно прагнуть до розвитку в просторі». Панідеї, які існували з давніх часів, Гаусгофер класифікує на еволюційні та революційні. До перших він відносить пантихоокеанську і в меншій мірі панамериканську. До революційної належить паназійський рух, який, на думку вченого, одержує могутню підтримку з Москви. Ці панідеї Гаусгофер ще інакше трактує як континентальні та морські, які перебувають у постійному антагонізмі.

Численні рухи чи течії всесвітньої історії, у назві яких є частка пан (від грецького – все), неоднозначні як по формі, так і змісту. Звідси широка можливість їх оцінки і трактування різними дослідниками. Гаусгофер засуджує одні панрухи і позитивно оцінює інші без достатніх для цього основ, а інколи і всупереч очевидній істині. Засуджуючи панамериканізм і паніндійський рух, він, в той же час, ідеалізує пангерманізм, який за час свого існування в повній мірі проявив свою шовіністичну, агресивну суть. Необхідно більш детальніше зупинитись на заключному розділі праці «Планетарне майбутнє пан ідеї», в якому німецький дослідник наближується до прогнозування ситуації. Гаусгофер застерігає, що не можна допустити, щоб Європа опинилася під впливом ідеології Радянського Союзу чи лицемірства англо-саксів. СРСР і Британська імперія володіють величезним простором, який вони захоплювали різними методами, а тому їх зближення є суттєвою загрозою для навколишнього світу. Більшість панрухів, вважає Гаусгофер, шукають майбутнього розвитку такими різними шляхами, що це може привести до тертя між паназійською, панбританською

імперськими ідеями і пантихоокеанськими компромісними стремліннями, а пан-Європа з колоніальними придатками зможе глибоко вторгтися в будь-які зони тертя [21, 253-352].

Виключно в профашистському дусі написана Гаусгофером і опублікована в 1939 р. праця «Статус-кво і оновлення життя» [21, 355-370]. На час публікації роботи, Німеччина вже провела «аншлюс» Австрії та приєднання до своєї території Судетської області Чехословаччини. Гітлер розпочав впроваджувати в життя ідею «життєвого простору». К.Гаусгофер це розширення простору називає «оранкою», яку, на його думку, необхідно відрізнити від захоплення чужих земель. В цьому розширенні «життєвого простору» й полягала зміна статус-кво. Чехословаччина, вважає Гаусгофер, понесла заслужене покарання за переслідування 3,5 млн. німецького населення, хоча важко погодитись з його твердженням, що «наруга над судетськими німцями» з боку чехів відбувалася щодня.

Праця Гаусгофера написана в яскравому антирадянському дусі, хоча з неї видно, що вчений був добре обізнаний з процесами, які відбувалися в СРСР. «Не кожному народові властиво, - констатує автор, - як в Радянському Союзі, звільнитися від грядучого перенаселення при допомозі ВЧК, а потім ГПУ (яким ми вдячні за наведені цифри), в результаті знищення 6 млн. чоловік, смерті від голоду за два роки (1922 і 1931 рр.) 4 млн., вигнання приблизно 22 млн. з їх будинків і подвір'їв, і все ж чисельність населення знову піднімається до 160-170 млн.». Поряд з цим ідеалізуються Японія, Італія та Німеччина – «простори з високою культурою», де виключені подібні лікування кровоспусканням, адже ці народи «відчувають занадто велику повагу до культурних досягнень окремого людського життя». Гаусгофер усвідомлює, що «оранка» для німецького народу ще не закінчилась, кожний німець повинен усвідомлювати необхідність «вижимання максимуму можливого», «об'єднати кров і ґрунт» в єдине ціле.

К.Гаусгофер набагато глибше і ґрунтовніше ніж інші дослідники довів, що геополітика – надзвичайно динамічна наука. Протягом першої половини ХХ ст. німецький вчений запропонував кілька моделей розвитку геополітичної ситуації, які відповідали конкретним періодам історії. Хоча, необхідно зауважити, що Гаусгофер змушений був коригувати свої моделі в залежності до позиції, яку займав у той чи інший період німецький уряд. Отже, простежимо еволюцію його геополітичних прогнозів і міркувань.

Ще з часів Отто фон Бісмарка вважалося, що Німеччина буде в безпеці тільки тоді, коли займатиме центральне місце в коаліції центрально-європейських держав. Невдовзі з'ясувалося, що Німеччина зіткнулася не з конфліктом таласократії та телурукратії (моря і суші), а з неочікуваним їх альянсом. За такої ситуації, вважає Гаусгофер, досягти переваги на обох фронтах не під силу не лише Німеччині, але й будь-якій іншій державі. Після поразки в Першій світовій війні К.Гаусгофер зосередився на ідеї великих просторів, запропонувавши модель панрегіоналізму, яка мала протистояти планам панамериканізму. Гаусгофер прийшов до висновку, що з метою протистояння американській «стратегії анаконди», світ необхідно поділити вздовж меридіанів. Перша з моделей Гаусгофера поділила землю на три панрегіони – Пан-Америка з центром у США, Євро-Африка з ядром у Німеччині та Пан-Азія на чолі з Японією. Слабкість цієї моделі полягала в ігноруванні Радянського Союзу, якому не знайшлося в ній місця.

Пізніше Гаусгофер запропонував чотирьохчленний поділ світу, в якому до вищеназваних трьох панрегіонів додавався і Радянський Союз, сфери впливу якого розповсюджувалися на Іран, Афганістан та Індостан. Однак, розвиток історичних подій, зокрема підписання в 1939 р. пакту Молотова-Ріббентропа у черговий раз вніс корективи у модель Гаусгофера. Він взявся за обґрунтування ідеї створення континентального блоку по осі Берлін – Москва – Токіо. В праці «Континентальний блок» Гаусгофер намагається довести, що ця ідея визрівала давно, як в політичних колах Японії, так і Німеччини. Такого союзу найбільше боялися англо-сакси, бо, фактично, він значив для них смерть. Гаусгофер наводить безліч фактів, які свідчили про численні перешкоди для створення такого союзу. Підписання радянсько-німецького пакту Гаусгофер привітав, адже тепер Німеччина переставала бути затиснутою між таласократичними державами і хартлендом. Проте, Гітлер

не підтримав геополітичну модель Гаусгофера, віддавши перевагу спорідненості німців з англо-саксами. Доказом цього є дивна війна проти Великобританії в 1939-1940 рр. Сучасні дослідники цілком справедливо вважають, що Гітлер мав усі можливості вивести Великобританію з війни ще до початку нападу на СРСР. Він до останньої хвилини сподівався, що в Лондоні перемаже пронимецька орієнтація, яка дозволить об'єднати сили Німеччини і Великобританії в боротьбі проти наймогутнішої країни Євразії.

22 червня 1941 р. Гітлер здійснив напад на Радянський Союз. К.Гаусгофер розцінював це як величезну стратегічну помилку фюрера, адже Німеччина не в змозі була вести паралельну війну і проти країн суші, і проти морських держав. Хоча, навіть у середовищі Гаусгофера існували думки, що німецька авіація, яка панувала в «третьому морі» – повітрі, допоможе перебороти недоліки геополітичного становища Німеччини. Однак, практика показала, що значення авіаційного простору було суттєво перебільшено. Зрозумівши, що зіткнення з СРСР відвернути неможливо, Гаусгофер намагався відвернути війну на два фронти. Це співпадало з думками частини німецького генералітету, які шукали виходу на пронимецьки налаштованих політиків США та Великобританії. Своєї кульмінації ця ідея набула під час загальновідомої місії Аллена Даллеса. Чим все завершилося, добре відомо. Разом з тим, Гаусгофер передбачив післявоєнне посилення США, яка за такої розкладки суттєво посилювала своє геополітичне становище, перетворюючись у головну світову силу.

Еволюція геополітичної концепції К.Гаусгофера багато в чому залежала від змін зовнішньополітичного курсу Німеччини, особливо напередодні та під час Другої світової війни. До цього додамо, що Гаусгофер ніколи не претендував на об'єктивність та неупередженість. Вважають, що великий вплив на його модель мали англофобські настрої, що визначали в значній мірі континентальні симпатії Гаусгофера. На думку А.Васильченка, К.Гаусгофер притримувався правила: якщо континент виступає проти океану, то необхідно виступати на боці континенту. Виходячи з своєї моделі, Гаусгофер вітав закріплення Японії в Тихоокеанському регіоні, тому що це підривало позиції США і Великобританії, а коли Франція чи Великобританія закріплювалися на острівних територіях, що колись контролювалися Німеччиною, то він виступав за негайну незалежність цих областей [2, 118]. Саме Німеччина, на думку Гаусгофера, повинна була очолити країни «третього світу» в боротьбі за свою незалежність, бо це підривало могутність Великобританії. Якщо в 20-х роках Гаусгофер позитивно відносився до зовнішньополітичного курсу СРСР, то після втручання останнього у внутрішні справи Китаю і Монголії різко змінив своє відношення. Врешті-решт він звинуватив СРСР у розпалюванні громадянської війни в Китаї та Іспанії.

Література:

1. Бессонов Б. Фашизм: идеология, политика. М.: Высшая школа, 1985. 280 с.
2. Васильченко А.В. Сумрачный гений III Рейха. Человек, стоявший за Гитлером. М.: Вече, 2013. 304 с.
3. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М.: Логос, 2002. 432 с.
4. Гаджиев К.С. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997. 384 с.
5. Геополитика: Антология. М.: Академический проспект; Культура, 2006. 1004 с.
6. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Идеология. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. К.: Знання України, 2002. 578 с.
7. Дергачев В.А. Геополитика. К.: ВИРА-Р, 2000. 448 с.
8. Дністрянський М.С. Геополітика: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
9. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: Проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
10. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.

11. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.
12. Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. М.: Арктогея, 1997. 608 с.
13. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона. М.: Международные отношения, 2003. 280 с.
14. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. М.: Аспект-Пресс, 2002. 479 с.
15. Мадер Ю. Репортаж о докторе Зорге: Документальная повесть о разведчиках мира с приложением избранных статей Рихарда Зорге. Берлин: Военное издательство ГДР, 1988. 304 с.
16. Нартов Н.А. Геополитика. М.: ЮНИТИ, 2000. 359 с.
17. Несук М., Репринцев В., Камінський Є. Україна в зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття. *Політична думка*. 1995. №2-3. С. 50-70.
18. Рудич Ф. Місце і роль України в новому геополітичному просторі. *Нова політика*. 1998. №5. С. 18-23.
19. Себайн Дж. Г., Торсон Т.Л. Історія політичної думки. К.: Основи, 1997. 838 с.
20. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М.Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
21. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. *Классика геополитики. ХХ век*. М.: Издательство АСТ, 2003. С. 227-598.
22. Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. Границы в их географическом и политическом значении. Панидеи в геополитике. Статус-кво и обновление мира. Континентальный блок / Перевод с немецкого И.Г.Усачева. М.: Мысль, 2001. 426 с.